

DEJANJE

Dr. Stanko Gogala: Humanizem in krščanstvo

Jože Brejce: Na nočni patrolji

Cene Vipotnik: Pogovor z zemljo, soncem in vetrovi

Stanko Cajnkar: Večerni razgovor

Leopold Stanek: Tercine / Sonet

Charles Plisnier: Igor

Dokumenti:

Charles Plisnier

Književna poročila:

Dela Otona Župančiča (Francè Koblar)

**Fr. Petre, Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835—1849)
(Janez Logar)**

A. V. Isačenko, Slovenski verz (Tine Ore)

Zapiski:

V senci jutrišnjega dne (Janez Gradišnik)

Ovitek

Naznanilo

DEJANJE

REVIJA ZA KULTURO, GOSPODARSTVO IN POLITIKO

Izhaja 15. vsakega meseca razen v juliju in avgustu. — Za uredniški odbor in izdajatelja odgovarja Edvard Kocbek v Ljubljani. Vse dopise na uredništvo in upravo je naslavljati na naslov: Ljubljana, poštni predal 103. — Tiska Zadržna tiskarna v Ljubljani, Tyrševa cesta 17, predstavnik Maks Blejec. — Revija stane letno 80 din, polletno 40 din, posamezna številka v razprodaji 10 din. Naročnino je pošiljati na poštni čekovni račun št. 17.631.

Prejeli smo v oceno:

Dr. J. Šlebinger in ing. agr. J. Marentič: **Bibliografija slovenske kmetijske literature v letih 1919—1938.** Izdala Kmet. zbornica dravske banovine, Ljubljana, 1939.

Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939.

Mgr. Chevrot: **Avent 1939.** Bloud & Gay, Paris 1939.

E. Roche: **Chrétien dans le monde.** Bloud & Gay, Paris 1939.

Dr. Mirko Cernič: **Vejalische za naše strokovno besedje in izrazje.** Trije ponatisi iz »Zdravniškega vestnika« XI; 8, 9, 10.

Dr. Ivan Tomšič: **Nekaj misli glede znanstvenega dela o inozemskih Jugoslovanih.** Ponatis iz »Slovenskega pravnika«, 1939. št. 11—12. Ljubljana 1939.

Franč Milčinski: **Trdoglav in Marjetica.** Ilustrirala in opremila ing. arh. Marija Grafenauer. Nova založba v Ljubljani, 1939.

J. Borko: **Osvobojeno gledališče.** Založba »Oder«, Ljubljana, 1939.

Dr. Franc Detela: **Zbrani spisi IV. zvezek: Trojka.** Založila Družba sv. Mohorja v Celju, 1939.

Bordeaux-Anžič: **Strah pred življenjem.** Mohorjeva knjižnica 111. zvezek. Založila Družba sv. Mohorja v Celju, 1939.

Jezus, dobri pastir. Baragove molitve. Zbral dr. F. Jaklič. Založila Družba sv. Mohorja v Celju, 1939.

Franc Bevk: **Pravica do življenja.** Slovenskih večernic 92. zvezek. Založila Družba sv. Mohorja v Celju, 1939.

Življenje svetnikov. 14. zvezek. Založila Družba sv. Mohorja v Celju, 1939.

Dr. J. Mal: **Zgodovina slovenskega naroda.** 16. zvezek. Založila Družba sv. Mohorja v Celju, 1939.

Koledar Družbe sv. Mohorja za leto 1940. Založila Družba sv. Mohorja v Celju, 1939.

HUMANIZEM IN KRŠČANSTVO

Humanizem pomeni posebno kulturno-zgodovinsko dobo, pa tudi svojevrstno pedagoško in filozofsko idejno smer. Filozofski humanizem, ki je imel in ima še danes prepričane zastopnike v razvoju filozofske misli (n. pr. Masaryk: Ideale der Humanität), je v svojem temelju spoznanje, da je »homo« zelo vredno bitje, če se v njem razvije njegova tipično-človeška določenost ter resnično izoblikuje njegova »humanitas«. Filozofska ideologija humanizma postavlja človeka visoko nad vsa ostala ustvarjena bitja, govoreč o specifično človeških lastnostih in sposobnostih, ki tako izjemno odlikujejo človeka, da je prav glede nanje težko ali celo nemogoče govoriti o kontinuitetnem razvoju živih bitij. Humanizem predstavlja v tem smislu smer idealistične filozofije, ker se dviga nad možnost kavzalnega in mehanističnega razlaganja sveta in življenja in ker zastopa prepričanje, da stoji vsaj človek izven te kavzalnosti in nad tako urejenim svetom. Humanizem je filozofska struja, ki priznava dualistično ureditev sveta, ker čuti dva elementa v vsem ustvarjenem — element snovi in element duha, element kavzalne nujnosti in element duhovnega razloga in smisla. Humanizem je duhovno usmerjena filozofska ideologija, ki poudarja pri človeku predvsem njegovo duhovno naravo in ki zahteva v pedagoškem zanosu poln kulturni razvoj duhovnih sil. V človeku priznava sicer zakone materialne odvisnosti, dedne obremenjenosti, krvne in plemenske skupnosti, vendar poudarja hkrati tudi enkratnost in svojstvenost človekove osebe, njegove individualnosti in njegove osebne neodvisnosti od telesnih in krvnih prednikov. Humanizem je usmerjen k oni človeški podobi, ki je odmaknjena vsakdanjemu pogledu, zakrita po liku telesa in organov, immanentna človeku, njegovemu doživljanju in njegovemu duhovnemu življenju. Tako vidi in poudarja humanizem res »človeka«, neodvisnega od animalnega življenja, od gonov in instinktov, od podtalnih sil njegovega podzavestnega življenja in brezosebnega doživljanja, neodvisnega tudi od zgolj fizioloških procesov v njegovem živčevju. Izkustveno in psihološko humanizem sicer priznava vse te posebnosti človekovega bistva, pa se ne ustavlja pri njih, ker bi hotel pokazati človeka vprav z

druge strani njegove »humane« vzvišenosti in čistosti, hoteč oblikovati res samo človeka. Humanistično usmerjeni človek ne gre preko psiholoških dejstev, pač pa želi, da bi bilo vse animalno v človeku prežeto in prepleteno, dvignjeno in prekvašeno po bistveno človeškem. Imanentno človeške odlike naj bi po njegovem naziranju dale smisel vsemu ostalemu človeškemu doživljanju in življenju, tako da bi po humanosti človekovega duha in zaradi nje postalo tudi telo in njegovo animalno doživljanje — človekovo telo in človekovo animalno doživljanje. Človek naj bi v vsem postal res »človek« v pravem in polnem pomenu besede, naj bi bil »človeški« v odnosu do sočloveka, do žene, do otrok, do poklica, do avtoritete, do družbe in občestev, do svobode in resnice, do vrednosti in dolžnosti, do prirode in vsega stvarstva, predvsem pa glede sebe in glede polnosti svojega kulturnega življenja.

Človek je humanistu plemenita stvar, ki ima predvsem tri odlične svojstvenosti. Prva odlika je sposobnost duhovne svobodnosti. Po tej lastnosti je človek res individualno, to je osebno določeno, izrazito in samosvoje bitje, kar pa ne pomeni individualističnosti, sebičnosti ali samovoljnosti, ki bi se kazala v brezobzirnosti do ostalega sveta, do oseb in do objektivnosti. Duhovna svobodnost pomeni poudarek človeka poedinca in je sposobnost lastnega prodiranja in iskanja v svetu resnice in vrednosti; priznanje duhovne svobodnosti je priznanje pravice do lastnega ustvarjalnega dela, do izražanja in udejstvovanja človekove kritičnosti, njegove presojevalne sposobnosti, njegovega stvarnega iskanja razlogov in argumentov. V tem smislu pomeni človekova duhovna svobodnost pravico do osebnega prepričanja in do življenjskega ali teoretičnega uveljavljanja znanstvenih ali življenjsko-pomembnih spoznatkov. Humanistično pojmovani človek je vezan tako le na stvarno resničnost, na zakone in veljavnost objektivnega sveta v vseh področjih udejstvovanja človekovega duha. Pri stremljenju po objektivnem spoznanju ga ne omejuje niti dosedanji razvoj, tradicija in avtoriteta, niti socialni in gospodarski red, niti uveljavljeni moralni običaji. Vezan je le po lastnosti, ki je notranji znak resnično »človeškega« bitja, da namreč priznava, kar mu je razodel njegov duh, njegov razum ter njegovo stvarno usmerjeno in kultivirano doživljanje. Tudi v tej kulturno prefinjeni sposobnosti razumske in doživetostne uklonitve in dejanskega priznanja se kaže človekova duhovna svobodnost.

Druga odlika humanistično pojmovanega človeka je njegova normativna usmerjenost. To ne pomeni nič drugega, kot da je človek po svojem človeškem bistvu vrednostno usmerjen, da priznava svet vrednot, da ga iz osebne potrebe išče, da se v njem spozna in izpopolnjuje ter da skuša biti res vreden človek. Vprav ta vrednostno-normativna usmerjenost ustvarja

notranjo vrednost človeka v pravem pomenu, ker gre preko golih trditev, da je človek kot človek plemenito in izjemno vredno bitje ter daje temelj in stvarni razlog za osebno vrednost in plemenitost živega človeka. Po doživetem začutenju in priznanju ter po hotnem upoštevanju vrednot postane vreden in plemeniti tudi človek sam, postane res pravi »humani« človek, »homo« v polnem smislu besede. Doživetje estetskih, socialnih, moralnih, narodnostnih, religioznih itd. vrednot plemeniti in dviga človeka, da postane plemenito in vredno vse njegovo odločanje in udeleževanje, vse njegovo življenje. V takem človeku dobi res življenjski pomen ono za normativnost bistveno vprašanje: kaj je prav in kaj smem, kaj je res dovoljeno, pa tudi vprašanje: kaj bi bilo še boljše, kaj še poštenejše, kako bi se lahko še plemenitejše in vrednejše odločil. To je vprašanje po normativnem razvoju, po vrednostni rasti v vedno večjo pozitivnost. Obenem pa je tako vprašanje znak notranje vrednih, k pravilnosti in resničnosti, k pravičnosti in vrednostni nujnosti usmerjenih poedincev (»človekov«).

Tretja važna lastnost humanističnega človeka pa je njegov odnos do kulture. Po humanistični miselnosti je človekovo bistvo izraženo tudi v izredni sposobnosti kulturnega ustvarjanja. Človek pride najbližje svojemu pravemu bistvu in se v največjih globinah razkrije takrat, kadar stopi v osebni kontakt z objektivnim svetom ter mu iztrga novo resnico ali novo vrednoto. Ko naredi nov duhovni korak v temno neizvestnost in v nepoznani svet, se razvije njegova največja sposobnost, ki je sicer sposobnost spoznanja, a je vendar tudi sposobnost ustvarjanja. Ti ustvarjalni trenutki pomenijo pravo človeško ali humano izživljanje in pravo človeško sproščenost, na katero je mislil že Aristoteles, ko je govoril o najvišjih duhovnih užitkih. V trenutkih ustvarjanja človek res zapusti svojo animalno in telesno-fiziološko naravo ter se ves preda svobodnemu in polnemu razvoju svojega duhovnega in osebnega življenja. Takrat se rodi in sprosti »človek« v človeku, takrat se realizira človečnost v njem.

Toda pojmovanje humanističnega človeka se ne izgublja le v višinah človekove ustvarjalne sposobnosti, temveč se zadovoljuje tudi z njegovim pasivnejšim odnosom do kulture. Saj se človekovo duhovno bistvo kaže tudi že v priznanju in v afirmaciji kulture in kulturnega življenja, v priznanju kulturne avtonomnosti, v vrednotenju in spoštovanju kulturnih stvaritev in kulturnih tvorcev, v živi osebni potrebi po sprejemanju in doživljanju kulturnih vrednot ter v lastnem bogatem kulturnem izživljanju. Človek se kot kulturno-tvorno bitje manifestira torej že tudi v želji, da bi iz življenja ne izginila kultura, in v doživeti potrebi, da bi jo sam mogel polno uživati. Sicer se v poudarjanju te potrebe po kulturi in po kulturnem izživljanju

res večkrat skriva esteticistični značaj humanističnega pojmovanja človeka, vendar bi bilo krivično, če bi gledali humanizem s tega vidika samo kot pojav kulturne prenasičenosti in bolestne kulturne prefinjenosti ali celo kot izraz življenjske prenapetosti in abnormalnosti ter propada človekove življenjske sile. Odnos do kulture in osebna potreba po njej je pač najnaravnejša oblika javljanja človekovega duha, ki zahteva svoje pravice do polnosti življenja.

Humanistično pojmovanje človeka se z vidika omenjenih lastnosti človekove plemenitosti: duhovne svobodnosti, normative usmerjenosti in kulturne tvornosti v mnogem krije s krščanskim pojmovanjem človekovega bistva. Tudi krščanstvo je idealistično in dualistično usmerjeno, tudi ono gleda človekovo bistvo predvsem v zakonih duha in tudi ono ima človekovo svobodnost razuma in volje, njegovo normativno in pravilnostno usmerjenost, njegovo plemenitost in vrednostno utemeljeno odgovornost ter njegov odnos do kulture za najodličnejše poteze človekovega bistva. Kljub tem važnim skupnim lastnostim humanizma in krščanstva pa je vendar med njima tudi velika razlika, ki je zakoreninjena v načinu gledanja in utemeljevanja svojstveno človeških lastnosti.

Humanistična miselnost ostaja pri imanentnem pogledu na človekovo duhovno bistvo in ne išče njegove utemeljitve v ničemer izven človeka. Celotni razlog za človekovo normativno in vrednostno usmerjenost ji je imanentno človeški ter ima svoj izvor v človekovi spoznavni sposobnosti, v njegovem naravnem spoznavanju resnice in vrednot (Kant!). Humanizem sicer v polni meri zahteva vrednostni razvoj človeka, a ne odkriva za to nikakršnih vzgojnih razlogov in motivov, ki bi bili izven človeka in bi presegali njegovo človeško naravo. V smislu humanizma je pač človekovo bistvo tudi v tem, da naravno spozna vrednost kot vrednost, resnico kot resnico, dobroto kot dobroto, krivico kot krivico, laž kot laž itd. in da se življenjsko odloča za svoja dejanja po takem imanentnem spoznanju. Človekova duhovnost, njegova vrednostna usmerjenost je torej za humanizem neka danost, o kateri ne razmišlja dalje, je prirodna stvar, ki je kot element človekovega bistva nujna.

Za krščansko pojmovanje pa je človek vsaj po svojem duhovnem elementu dvignjen nad svojo človeško naravo, ker je deležen božjega bistva. Človekove duhovne sposobnosti spoznanja, svobodnosti, normativnosti, odgovornosti in vrednostne usmerjenosti so odsevi božjega duha, zato jih krščanski človek ne gleda in ne vrednoti samo stvarno in imanentno, zanj imajo transcendentni izvor, transcendentno veljavnost in vrednost. V tem smislu dobiva tudi človekovo spoznanje in odločanje nov vir in utemeljenost v človekovem živem odnosu do Boga. Verovanje v Boga in priznanje človekove odvisnosti od njega je nov

razlog za človekovo normativnost, za njegovo vrednostno življenje, za njegovo osebno etično in socialno odgovornost.

Kljub tej veliki in odločilni svetovno-nazorni razliki med humanizmom in krščanstvom pa bi bilo vendar močno napak, če bi krščanstvo danes v vsem obsegu in absolutno zanimalo humanistično miselnost in če bi ne priznalo onih imanentno človeških lastnosti, ki so za praktično življenje in za človekovo konkretno odločanje nad vse pomembni. Seveda ni postransko vprašanje, ali utemeljujemo človekovo moralnost in socialnost, njegovo dobroto in ljubezen do sočloveka, njegovo pravilnostno usmerjenost in odgovornost samo imanentno-spoznavno človeško, rekel bi samo filozofsko, ali pa jih utemeljujemo transcendentno, iz odnosa do Boga, Stvarnika in Sodnika. Vendar gre pri tem tudi za docela praktično in življenjsko-konkretno vprašanje: ali je nekdo kot človek res dober in usmiljen, ali ima v sebi ljubezen in odpuščanje, ali mu je mar razlika med pravico in močjo, ali je do sočloveka res človeški itd. V teh vprašanjih pa se praktično stikata humanizem in krščanstvo, ki oba zahtevata vrednostno usmerjenega in vrednostno živečega človeka.

Krščanski človek je res polno prepričan, da ima krščanstvo vse močnejše in uspešnejše razloge in pripomočke za človekovo praktično izvrševanje največje Gospodove zapovedi. Vendar mu zato ni treba zanikati resničnih vzgojnih in življenjskih uspehov, ki jih dosega živ in dosleden, življenjski humanistični svetovni nazor v premnogih ljudeh tudi v našem času. Nasprotno naj bi polno priznaval te žive, realizirane uspehe, ki se kažejo v življenjski dobroti in v naravni poštenosti humanistično usmerjenih ljudi, ter naj bi si ob njih potrdil svoje prepričanje, da je res »anima naturaliter christiana«. Razen tega pa naj bi se krščanski človek prav v odnosu do humanizma nikakor ne zadovoljil z zgolj teoretičnim in načelnim pristankom na krščansko ideologijo, dočim bi njegovo praktično življenje prav nič ne kazalo, da ga uravnava po božji podobi ustvarjena duhovnost. Vprav življenjsko javljanje človekove krščanske duhovnosti, njegovo živo sodelovanje z božjo milostjo, njegova resnična dobrota in ljubezen, njegova človeška poštenost in vrednost naj bodo javni in jasni znaki njegove religioznosti. V tej življenjsko živi, pa tudi miselno poglobljeni religioznosti bo krščanski človek priznal tudi naravno poštenost in dobroto humanističnega človeka in bo često našel v nji celo pogon za razvoj božjih sil v sebi. Čemu bi živemu humanističnemu človeku in njegovi življenjski vrednosti nasprotovali, kot nasprotujemo teoretično in ideološko humanizmu kot izrazito poganski in samo tuzemsko usmerjeni miselnosti? Z vidika božjih načrtov nam je naravno dober in plemenit človek, četudi je prepričan član svoje »poganske« humanistične ideologije, vendarle vreden človek in po krščanski miselnosti predstopnja k razvoju, ki vodi

do izpopolnjenosti v krščanski transcendentni ideologiji. Prečesto se bo zgodilo, da pri prepričanem humanistu ideološki boj in nasprotovanje ne bosta dopustila tega koraka v božje kraljestvo, temveč bo nastal celo odpor, novo nasprotovanje in trmasto ter zavestno vztrajanje v humanistični miselnosti. Priznanje in ljubezen, krščanska pripravljenost in dobrohotnost pa bodo v našem času pogosto razlogi in povodi za spoznanje, da je človečnost dosegla najvišji cilj in razvoj v krščanskem odnosu do Boga, v krščanski ljubezni in požrtvovalnosti, v krščanski dobroti in prizanesljivosti, v krščanski pripravljenosti za resnično pomoč bližnjemu in v svetniški, religiozno utemeljeni popolnosti. Od humanistično živega človeka pa do krščansko živega človeka je vendar en sam, res najgloblji korak.

Pravi kristjani bi z izvrševanjem Gospodovih zapovedi mogli biti za marsikaterega humanistično živega človeka povod, da bi ob njihovem živem krščanstvu našel pot k oni polnosti, iz katere se je izvil tudi ideal človeka, k Bogu. To nalogo bo v našem času krščanski človek vršil lahko le, če bo v sebi izoblikoval živega Gospodovega spoznavalca, učenca in posnemalca.

JOŽE BREJČ

NA NOČNI PATRULJI

5. septembra 1959

Mrtvak za mrtvecem krog mene spi,
v nebo zaprto pno se ozke hiše
in kamor koli plazim se, vse više
kot zid pred mano črna noč stoji.

O blagi čuti, tipanje prezvesto!
Glej, zdaj imam roke že vse krvave,
ko sem se plazil čez to divjo cesto,
si metal s poti razstreljene glave.

Predragi mrtveci! Mar bi vas v logu
obesili na hrasta trde veje,
med vranov, sov, kraguljev lačne trume.

Tam slišali bi vetra tajne šume,
vse lepše tam smehljali bi se Bogu
kot tu zgubljeni vaš obraz se smeje.

POGOVOR Z ZEMLJO, SONCEM IN VETROVI

Nikdar ne uidem strasti, ki me gnjavi,
mrčes brezdanje bolečine kolje
v vseh gubah duše prestrupene rane,
kot blazne strele, od nevihte gnane,
pustošijo drevesa, dom in polje,
dokler jih sveti sij neba ne ustavi.

Kje bom srce prezimil razcapano?
Kakor temá sem sam v tej pajčevini
jesenskih sap, megle in koprnenja.
O zemlja tolažnica, krik trpljenja
odvija se kot dim na ruševini:
Le ta je živ, vse drugo v prah požgano.

Odpri mi vrata v čarodejne hrame,
kjer prst prepeva ustvarjanju in smrti,
naj večno živ in večno mrtev sanjam,
v nenehni slavi kakor zvon oznanjam,
kjer se kotijo z mrakom zimskim sprti
sijaji dni, ko nas pomlad objame.

Odgrni sonce, svobodnjak viharni,
neskončno pot, ki žgoč v njej kolobariš!
Ne bom več človek pod teboj pokorni,
na ladjo luči sokrmar uporni
se vzpnem, da brazde silne, preden udariš,
zarežem v smer, kjer čaka dom me varni.

Sam pred seboj to sivo žalost tiram,
od nje se trgam, v njej spet mrk zasijem,
verige zemskega pred te pokladam,
da upepeliš jih. Potlej prost zavladam:
kralj med vetrovi prostor vsak prebijem,
povsod se le rodim, nikjer ne umiram.

Zgrnite mi v naročje, o vetrovi,
samot podnebnih toplo omamilo!
Ljubezni zarje vse se večerijo,
v brezbrežne dalje mi oči strmijo,
v njih bo srce na vekomaj utihnilo,
skrivnost vsega tam prešumé svetovi.

VEČERNI RAZGOVOR

V dolini, ki ima za Mejnike Mrzlico, Kum in Sveto planino, gori tisoč luči. Ob tej drobni svetlobi čuva tisoč ljudi plamen svojih src in veruje v veliko svetlo luč lepše bodočnosti. Trpljenje daje tej živi veri še trdnejši poudarek. Vse, kar je zlobno in grdo, mora nekje za vedno utoniti. V dolini pod Kumom ne vedo, kako se bo to zgodilo, verujejo pa trdno, da življenje njihovega upanja ne bo postavilo na laž.

S študentko Heleno gledava svetlikanje luči in misliva na ljudi, ki se tod za lepšo bodočnost bore. Že dolgo nisem bil na obisku v tej čudni dolini. Bal sem se poti, srečanj, besed, vere in upanja. Celo ljubezni, ki je morda še vedno tudi name mislila, me je bilo strah. Saj je težko, če prideš med take ljudi praznih rok in brez vesele misli. Tako prihaja revna mati brez slehernega daru v svoj žalostni dom.

»Čisto ste pozabili na nas«, pravi študentka Helena. V besedah je morda nekaj obzirnega očitjanja, a v ospredju to ni. Misel, ki je bila izgovorjena, je le vprašanje, ki prosi za pojasnilo. »Zakaj niste nič pisali? Čakali smo vas. Tudi jaz sem vas čakala. Tisoč stvari sem hotela vprašati. Sedaj pa je morda že prepozno...«

Tako nekako je stalo že v pismu. Dekle je povedalo, kar mi je moralo biti že dobro znano. Ne vem, kako naj odgovorim, da ne bo prazno. Morda niti ne bo treba odgovarjati. Sedaj sem tukaj in vse bo zopet dobro. Poskušam se vživeti v to lahko misel. Trudim se s spomini, ki so me na to umazano dolino vezali in me vežejo še danes. Dekle morda sluti moje misli in mi hoče pomagati.

»Ali še veste, kje smo se prvič videli?«

»Vem. Bila si še otrok. Na vlaku je bilo. Gospod kaplan se je vozil z vami, ko vas je spravljal nazaj v vaše domove. Bili ste na počitnicah nekje na Murskem polju. Tudi jaz sem prihajal s počitnic. Doma sem bil, kjer mi je bilo lepo. Na vlaku sem vam delal družčino...«

»Da, igrali ste se z nami. Vse podobice smo vam pobrali iz vaše črne knjige. In obljubili ste, da pridete pogledat, kako živimo.«

»Saj sem tudi prišel. Mnogokrat sem bil pri vas. Leto za letom sem vas obiskoval.«

»Gospoda kaplana, ki ste mu pomagali. Nas samo mimogrede.«

»Ni bilo takó mimogrede.«

»Oh, saj nič ne očitam. Bilo je lepo. Včasih smo komaj čakali, da zopet pridete. Vas se nismo nič bali.«

»Tudi meni se je tožilo po vas. Pa čisto zares.«

»Še veste, kako smo hodili po koloniji? Vse polno nas je bilo okrog vas. Nam se je zdelo včasih kar malo smešno, kako ste romali od hiše do hiše. In to v kraju, kjer je tako malo lepota.«

»Pa so ljudje.«

»Danes vse to dobro razumem. Takrat sem bila otrok. Sedaj nisem več, čeprav bi bila rada. Takrat sem vas poznala, kakor pozna otrok duhovnika, ki mu je bil za trenutek dober. Ob vsakem obisku sem to sliko nekoliko spopolnila. Počasi sem spoznala, da ste nekam drugače navezani na nas, kakor je gospod kaplan in vsi drugi. Vaše besede, ki ste jih govorili v cerkvi, so imele drugačen zvok. Vaš obisk na domu je bil nekaj posebnega. Poslušala sem vas, ko ste govorili z rudarji. Pa tudi rudarje sem slišala, kako so govorili o vas. Pozneje so se vsi ti vtisi strnili v eno misel: vi ste bili naš.«

Res da ste bili drugod rojeni, drugod ste študirali, tudi delo so vam naložili daleč v stran od nas, toda kljub vsemu ste bili naš. Naši ljudje so to vedeli. Zato so se razveselili vašega prihoda, čeprav vam tega niso povedali. Ali še veste, kako ste se nekoč v neki veseli družbi šalili, da boste pustili svoje profesorstvo in boste prišli za vedno k nam?«

»Spominjam se...«

»Ali ste opazili, kako so bili ljudje za to misel vneti. Niso mogli vedeti, da je res samo šala. Samo jaz sem vedela, da delate eksperiment...«

»Tako?«

»Da. Hoteli ste vedeti, kako smo vam blizu. Ne vem, kako ste bili z uspehom zadovoljni.«

»Zelo. Toda vse to je že davno minilo.«

»Vem, da je. In marsikaj se je spremenilo.«

»Tako se ti dozdeva?«

»Morda ni samo slutnja. Saj vem o vas več, kakor si mislite, da bi mogla vedeti.«

»Tako? Saj nisem imel posebnih skrivnosti.«

»Niso bile skrivnosti, to rada verjamem. Vendar marsičesa otroku niste šli razkladat. Tudi svojim študentom o mnogočem ne govorite.«

»To drugače niti ne more biti. Kljub temu ne vem, kaj misliš.«

»Oh, nič posebnega. Odkar nisem več otrok, me zanima ta naša dolina na čisto drugačen način. Vem, da sem tukaj doma. In to pomeni mnogo. Zanima me usoda vseh teh ljudi. Zato se ne boste čudili, ako sem hotela izvedeti še to, kdo nam hoče dobro in kdo ni za nas. Ali sedaj razumete?«

»Tako napol.«

»Že v zadnjih letih gimnazije sem iskala po revijah in listih

in knjigah, kaj se piše o nas. Ne samo o nas, ki smo tukaj doma. Mislim vse, ki doživljamo isto usodo in bi se radi do neke sreče in pravice dokopali. Že tedaj sem naletela tudi na vaše misli. Na univerzi se je to zanimanje podvojilo. Tudi razumevanja je bilo nekoliko več. In tako sem spoznala, da ste že pred leti utihnili, umolknili in se nekam zatekli. Najprej nisem mogla razumeti. Mislila sem, da sem izgubila sled za vami, a končno sem le spoznala, da ni tako... Zato sem rekla, da ste pozabili na nas. Mi smo vendar računali z vami. Saj niste hudi, da sem tako odkrito povedala, kar mislim?«

»Za nevoljo ni vzroka. Vendar mislim, da bi bilo potrebno tudi majhno pojasnilo z moje strani.«

»Prav zato sem povedala. Ne gre za pravo pojasnilo, gospod profesor. Nimam pravice, da bi mi morali karkoli pojasniti. Vendar je med nami toliko lepih otroških spominov, da bi bila kar žalostna, če bi vas vsaj nocoj ne zapletla v takšen razgovor.«

»Lepo in prav. Pa ti bom poskušal razložiti. Praviš, da sem utihnil in se nekam zatekel. Vse to je samo deloma res. Včasih je molk edini način govorjenja in pojasnjevanja. Tudi sveto pismo pravi, da je čas molčanja. Gre le za to, kakšen je ta molk, če že mora biti. Če je iskanje novih besed, ki bodo še bolj veljavne, potem je vse v redu. Če je samo strah pred ponižanjem, je človeško razumljivo, čeprav ni junaštvo. Če pa je samo iskanje lastnih koristi in zatajitev prepričanja, potem je zlo, ki se težko da prav popisati. Prepuščam sedaj tebi, da sama izbereš in mi prisodiš, kar misliš, da zaslužim...«

»Če bi dvomila o vas, bi vam bila krivična. Zato sem čakala na vašo razlago. Tuja modrost me ni mogla zadovoljiti.«

»Glavno je zvestoba samemu sebi. Zvestoba temu, kar je dobrega in resničnega v nas. Mislim, da v tem moja krivda ne bo prevelika.«

»Saj verujem, čeprav marsičesa ne razumem.«

»Morda je res treba marsikaj razumeti, če hočeš človekovo besedo in delo presoditi. Tebi bi moral to vprašanje razložiti za več let nazaj.«

»Pa poskušajte. Saj veste, da nas je mnogo, ki želimo vedeti, kako ste na vse to gledali.«

»Takrat, ko smo mi stopali v življenje, je bil prav čuden čas. Svetovna vojna je pravkar minila in vse je bilo nekam novo. Doživeli smo ogromne spremembe. Vi mlajši tega nikoli ne boste mogli prav doumeti. Stari svet je bil za nas v resnici mrtev. Tako dokončno noben človek ne more umreti. Dozdevalo se nam je, da smo prišli izpod vislic, na katerih je po pravični sodbi umrl velik zločinec — stari čas z vsem, kar je bilo ogabnega. Spominjam se neke pesmi, ki je bila napisana v tistih dneh. 'Mrtev je svet. V prelomu dveh vekov novega kujemo.' Res smo

hoteli skovati nekaj novega. Hoteli smo, da bi bilo lepše, bolj resnično in trdno. Pravih nemožnosti skoraj ni bilo več. Stara psihološka izkustva so ležala pokopana pod tem mrtvim svetom. Vse težave ustvarjanja smo gledali z neke povsem nove perspektive. Morda sploh nismo verovali, da bi moglo naše delo ohrometi. Prav tako smo imeli svoje misli o žrtvah, ki bodo za zgradbo novega sveta potrebne. Nič ni bilo pretežno, ker je katastrofa prejšnjih let prehudo vpila, da je naše delo potrebno... To je samo neki psihološki obod za rešitev najinega vprašanja. Jaz sem takrat odpiral svoje duševne oči in sem se čudil, kako da nam je stara generacija upala pustiti tolike grmade neizpoljenih dolžnosti. Socialno vprašanje mi je bilo zelo pri srcu. Ne kot umski problem, ne kot teorija in ne kot snov za umetniško oblikovanje. Predvsem me je zanimalo kot vprašanje ponižanja, krivice, suženjstva in laži. Tako je na to gledala že moja mati, ki besede socialno vprašanje niti poznala ni. Misel človeškega bratstva je bila pri nas doma zelo živa. To sem podedoval in odnesel v svet. Lahko rečem, da nisem bil zvest le sebi. Tudi domu sem ostal zvest vsaj v tej eni dolžnosti. Študij socialnega vprašanja mi je bil vedno samo pot do tega cilja. Nekaj je treba storiti; nekaj tehtnega, velikega, revolucionarnega. Mora biti neka pot, pa naj je še tako težka. Žrtve so postranskega pomena. Ta misel je dobila v verski zavesti svoj postoterjeni poudarek. Za nas kristjane je iskanje take poti še tisočkrat večja dolžnost. In če je treba kaj žrtvovati, bomo to zmogli. Vse je mogoče, če hočeš dokazati iskrenost svojega krščanskega prepričanja, ki mu je nauk o ljubezni najtrdnější temelj. Vse je mogoče, če hočeš svet za Kristusa odkupiti in v njem znova blagosloviti...«

Za trenutek se ustrašim, ker se mi dozdeva, da bom izgubil sled za svojo lastno mislijo, ki sem jo v začetku razgovora hotel razviti. Dekle posluša in najbrž ne ve za mojo skrb. Zato nadaljujem.

»To je nekakšno izhodišče za vse, kar sem takrat govoril in pisal. Morda bi danes marsikaj drugače povedal, morda bi luč in temo drugače porazdelil, v bistvenem pa bi ne mogel nobene misli predruščiti ali zatajiti. Tudi žrtev me ni strah. Le da je danes marsikaj brez pomena. Zato tudi kot žrtev nima smisla.«

»Ne vem, kaj hočete povedati.«

»Takrat sem pripisoval našemu krščanskemu svetu nekoliko več heroizma, kakor ga dejansko zmore. Mislim sem, da bi v dosego lepše podobe sveta lahko marsikaj žrtvovali. Med te malenkosti sem štel nekaj tako imenovane gospodarske svobode, prevelika polja in gozdove, bogate rudnike in industrije. Morda še to in ono. V primeri s srečo človeštva se mi je zdelo vse to zelo malo.«

»Danes ne mislite več tako?«

»Misel je ostala. Le vera v našo dobro voljo in v iskrenost našega razpravljanja je slabotnejša. To je morda najgloblji vzrok za tisti molk, ki si ga v svoji preveliki vnemi za moje delo zasledila in te je motil. Spoznanje razlike med besedo in dejanjem je največja preizkušnja v življenju človekovem. Šele takrat, ko odkrije to grdo rano tudi v sebi, se človek s tem dejstvom sprijazni. Sicer pa...«

»Kaj ste hoteli reči?«

»Neki misli sem hotel dodati še malo pojasnila. Povedati moram, da tudi v letih najbolj obupno trmastega idealizma nisem veroval v srečo, ki jo ustvarja urejeno okolje. Vedel sem, da nam lahko stvari pomagajo pri ustvarjanju sreče; prav tako pa sem bil prepričan, da je iz sebe pričarati ne morejo. V tem sem stal vedno le na svojem svetu. Zato me nobena socialna teorija, ki je tako srečo ponujala, ni mogla pridobiti zase. Zato so se motili vsi, ki so me zlobno ali neumno tlačili v tabore takih naivnih ali morda celo neiskrenih bojevnikov.«

Govorim, kakor da se z nekimi nevidnimi ljudmi bojujem: trpko in odločno. Dekle najbrž samo napol razume ta neprikriti gnev.

»Tudi to ti lahko povem. Zame je bil vedno en sam problem, ki je človeški, krščanski in duhovniški obenem. Šlo mi je samo za resničen dokaz, da je naša vera močna, pogumna, do zadnjih meja iskrena. To je vse in to je mnogo. Najbrž preveč za ta čudno umazani svet. Takole sem doumel važnost odločitve, ki je bila pred nami: Svet hoče od nas dokaza. Gre za vse, ker gre za edini svetovni nazor, zaradi katerega je življenje življenja vredno. Dokaz pa bo v tem, da pred svetom izpričamo, kako malo nam vse te zunanje malenkosti pomenijo. Ljudje vidijo srečo v gospodarski urejenosti sveta, v stvareh in rečeh, ki so spričo ene same dobre besede prazen nič. Ljudje, ki so po svojem srcu morda celo najboljši del človeške družbe, mislijo, da bodo samo v takem urejenem, pravično zgrajenem svetu lahko Bogu služili in vse svoje brate vsaj spoštovali, če že ne ljubili. Naj doživijo svoj in naš dokaz. Naj jim privilegiji nekaterih ne bodo žična pregraja, preko katere bi ne mogli stopiti v lepši svet. Ko bodo videli, da se njihova pravljica noče uresničiti, bo pot do naše resnice lahka. Pa prav naši ljudje tega dokaza niso tvegali. To je moje edino veliko razočaranje. Kar so še drugega ob moji življenjski poti spredli, je fantazija in krivica. To razočaranje pa je še vedno živo in prav nič ne vem leka zanj. Vse drugo se mi je zdelo malenkostno. Gospodarske analize, družbeni sistemi, načrti za bodočnost, to je človeško delo. Nič čudnega, če smo se vsi od prvega do zadnjega motili. Razgovor in dobra volja bi bila lahko take težave zmanjšala do prave človeške znosnosti. Na žalost je ostalo to upanje prazno. Ljudje so se

tako divje zagrizli v svoje malenkostne pomisleke, da niso našli časa za presojo pravega človekovega namena. Zaradi takih malenkosti so človekovo podobo tako zmaličili, da je tudi najboljši prijatelj niso mogli več prepoznati. Dvom je dobil mogočno besedo, sumnja, laž in neiskrenost so bile takoj mobilizirane. Tako se je marsikaj skvarilo, še preden je začelo živeti. Pa saj ti vsega tega ne razumeš.«

»Mogoče pa vendarle.«

Iz dekletovih besed zveni večja gotovost, kakor bi jo mogel pričakovati.

»Ali vam je res šlo samo za ta dokaz, kakor ste rekli? Ali ni šlo tudi za pravico in za to najprej?«

»Gotovo je pravica na prvem mestu, to si prav povedala. Pravica je naša sveta lastnina, pa čeprav bi nam ne prinesla prave sreče. Vem to, pa se mi ni zdelo potrebno na to opozarjati. Moja misel v tem ni drugačna. Tudi ne smeš tako razumeti, kakor da pravico podcenjujem. Včasih prinese več sreče, kakor nekateri mislijo. Ta naša socialna pravica pa je še prav posebno dragocena. Saj nam pomeni zdravo okolje, čisto atmosfero, v kateri bi se vsaj dihati dalo.«

»Tudi jaz mislim tako. In vi ste prav to misel nekoč zelo naglašali. Če se ne motim, ste rabili za to neki primer, ki mi je ostal v spominu.«

»Tako? Človek vedno stika za podobnostjo, toda to ni posebno važno. Ne vem, kako primeru misliš.«

»Govorili ste o bolniku, ki se nahaja v okuženi sobi v postelji, ki je večna nevarnost novega okuženja.«

»Že vem. Trdil sem, da v takem primeru zdravljenje nič ne pomaga. Treba je spremeniti okolje. To je povsem res. Vprašanje je le v tem, ali je novo okolje res zdravo. Kaj pa če strežniki z bolnikom vred prenesejo tudi kali bolezni? Potem je vse še bolj zmešano. In zdi se mi, da se prav to danes dogaja.«

»Potem pa je vse čudno obupno in delo nima nobenega smisla več. Tudi s temi mislimi so nas začeli že bogato zalagati.«

Dekle govori z neko tiho, neprikrito žalostjo. Dozdeva se mi, da se za njenimi besedami skriva grenko očitiranje mnogih dobrih ljudi, ki so bili za svoje veliko upanje ogoljufani.

»Saj ne gre za obup,« se poskušam braniti. »Ne, delo bo treba potisočeliti, pogum prav tako in v nekem smislu celo vero in zaupanje. Gre le za celotno resnico. Zaradi nje govorim. Ne vem, kako srečo bi nam površno in neutemeljeno upanje moglo prinesiti. Danes je važno, da se z ničemer ne varamo. Najmanj se smemo motiti v človeku samem. In prav to delamo vsevprek. Zelo poceni bi radi prišli do zadnjih resnic. Na takih hitro skonstruiranih temeljih bi radi gradili bodočnost človeštva. To je blodno upanje. In zato zapušča generacija za generacijo

svojim mladim ljudem same ruševine kot dediščino. Mladi ljudje pa podedovano zmoto še enkrat zaživé kot čisto resnico. Sad vsega je razočaranje in stikanje za skrajnimi rešitvami, ki jim primanjkuje ne samo ljubezni, ampak celo pravice... Kam si se zamislila?«

»Premišlujem, kako so ljudje vztrajni v svoji resnici, ki ji vi pravite zmota. Vsake malenkosti se oklepajo, kakor brodomci. Ne marajo za tisto jasno resnico, o kateri mi sedaj govorite. Preveč tuja jim je. Z njo bi morali sprejeti marsikaj, kar so že davno zavrgli.«

»Vem to. Vračanje je zelo težka stvar. Posebno tedaj, če ne moreš trdno verovati v prijazen sprejem. Škodoželjnost res ne more nikogar privabiti. Na žalost pa nam tudi tega ne manjka. Kaj pričakujejo vaši ljudje v teh dneh?«

»Vse mogoče. Med lepimi in dragocenimi stvarmi je mnogo praznega in nesmiselnega. Nekateri še vedno verujejo v luč, ki naj pride od vzhoda.«

»Če le ne zamenjujejo luči s požarom. Resnica, ki prihaja v znamenju laži, je hrana naivnih ljudi.«

»Še hujša kakor taka resnica je misel, da bi moralo ostati vedno tako, kakor je sedaj. Ta zavest je našim ljudem tako neznosna, da rajši verujejo v laž kakor v nespremenljivost svoje usode. Kar prihaja, je še daleč. In neko upanje je v vsem, kar je še nejasno. Končno bomo mi sami dajali podobo tej bodočnosti in ne samo neki tuji okrutneži.«

»To je samo deloma res. Dobri ljudje bodo pri takih spremembah vedno zelo v ozadju.«

»Tem slabše za dobre ljudi. V takih trenutkih dobrota ne zadostuje. Treba je tudi poguma. Drugače nam ostanejo samo tolažbe.«

V vsem razgovoru čutim neko nenavadno odločnost. Mislim sem, da imam še vedno otroka pred seboj, pa ni res. Tako govore ljudje, ki jim je življenje pogum vsililo, ker bi brez njega propadli.

»In kaj mislite vi,« me vpraša po kratkem premolku.

»Kaj mislim? Težko je v nekaj besedah razložiti tako komplicirane stvari. Vem, da je brez dobrih ljudi tudi do konca urejen svet samo mrtvašnica. Vem pa tudi, da dobri ljudje nekaterih svojih dolžnosti ne vrše. Te pozabljene posle opravljajo na svoj način neki tuji najemniki v božjem kraljestvu. Bog jih jemlje v svojo službo, ker so njegovi ekonomiji potrebni. Drugega ne vem nič. Vse je vedno bolj zmešano in umazano. To je edina resnica, o kateri ne moreš za trenutek dvomiti. Kaj bo iz vsega tega nastalo, ne ve nihče. Najbrž bomo morali vsi preko neke Golgote. Stokrat boste še izdani, preden sine svit. Najhujše, kar pride, bo razočaranje ob odkritju resničnega človeškega bistva

Danes se kar vsevpred igramo z nekimi pojmi. Igramo drzno igro z lažjo, s prevaro, z napačnimi računi. Ljudje se besno napadajo, pa ne vedo, kako so si v bistvu podobni. Kar drug drugemu očitajo, prav v istem trenutku sami pripravljajo. Od najbolj besnih nasprotij je najbližja pot do nenadne bratovščine, ki je pa zopet samo podla goljufija. Krivi preroki maščevalnosti in sile so obilno sejali. Sedaj se začenja bogata žetev. Ideologije brez iskrenosti so požrle ljudi brez značajev, lutke in koristolovce. Ti so z vpitjem preglušili in prepričali še drobce poštenih ljudi... Toda teh misli ne boš vesela.«

»Saj skoraj nobenega velikega veselja ni več. Ali se tudi vam tako godi?«

V dolini pred nama gori mnogo luči. Ob njih bedi in čaka več tisoč ljudi. Nad nami sijejo zvezde in nosijo pozdrave iz strahotnih samot. Jutri pa bo zopet sonce sijalo.

LEOPOLD STANEK

TERCINE

Peklà strahote z grozo sem prebiral,
nesreče bal zgubljenega se raja, —
zdaj ure sem vesel, ko bom umiral.

Trpljenju večnemu se misel vdaja,
ki ga v podobah kaže knjiga sveta,
da verniku srce pregrešno omaja.

Človeku ubogemu je sreča vzeta:
kdo živih moral več je pretrpeti?
Usoda tega je sveta prekleta.

Nikoli pač ne veš, kdaj bo odpreti
hotela vrata ječe smrt nemila.
Zdaj dobra mi začela se je zdeti,

ker me v trpljenje isto bo vodila.
Neskončnost! Kakšno veličastje hrani!
Glej, isto milost mi bo podelila
kot jo imajo le še nebeščani.

SONET

Jeseni več noben nemir ne bega,
v zorenju vsa se že je utrudila;
dremavost ji na trudne veke lega
kot materi, ki dete je rodila.

Zdaj se za hip je večni čas ustavil.
Zdaj od žená, otrok in mater kaže
možem nam pot, že klic jo je najavil,
v nas se budi čuječnost nočne straže.

Samota naših duš je moč presilna!
V vrtinec ta nihčè ne more z nami,
komùr odpoved dana ni rešilna.

In ko s seboj v soglasju bomo sami
usode strli zlo in plen rešili,
k ženam, otrokom bomo se vrnili.

CHARLES PLISNIER

IGOR

(Konec.)

Ali je Evropa res tako majhna, kakor pravijo potniki? Ali mar vodi podobne in sorodne si duše skrivnostna sila po istih potih? Na to sem pomislil, ko sem moral srečati Igorja na enem izmed teh vzvišenih krajev, kamor ga je proti njegovi volji vodil njegov skrivni duh. Ni me presenetilo, da sem ga zagledal v Salzburgu. Svoje oči sem le zaradi tega odvrnil od njegovih solz in se takoj oddaljil, da bi mu dal do konca okusiti trajanje iluzije, ki si jo je ustvaril.

Ko sem ga srečal na stopnišču in hlinil začudenje, si je bil že nadel svoje mirno naličje. Zelo veliko veselje je pokazal, ko me je zagledal. Veselo mi je priznal, da se ni bil mogel upreti svoji stari želji, oditi na salzburške slavnostne igre. Dejal je tudi, da bo to razvedrilo tudi Darji Vladimirovni dobro storilo, ki se ji je od aprila dalje začelo zdravje slabšati. Prav za prav sicer ni bolna, ne, le živci so ji razburljivi, poleg tega pa še težave v rodbini... Ugotovili smo, da sta se tudi onadva nastanila v hotelu Bristol kakor jaz. Darja Vladimirovna ni bila marala iz hotela v takem žalostnem dežju; počakala ga bo;

da pa bi je preveč ne razburili — in zdaj jo vsaka stvar nenavadno razburi —, ji bo Igor najprej poročal o najinem srečanju; šele potem jo bom obiskal.

Toda ko sem pol ure pozneje potrkal na njuna vrata, sem najprej zagledal Darjo Vladimirovno. Stala je sredi sobe v soncu, nenavadno mirna in hladna. Igor je moral poseči vmes in ozračje razživeti ter razgibati.

Tega ni mogel storiti brez spretnosti. Sunil me je in potisnil v naslanjač:

»Dajte, povejte nam nekaj svojih meščanskih storij...«

Toda ta veselost je bila prisiljena. Od tega trenutka dalje sem začutil, da ob teh dveh bitjih ne bom več našel tiste prisrčnosti, ki me je zadnjo zimo bila očarala s svojo žalostjo in srečo.

*

Kljub temu smo dneve od 8. do 11. avgusta skupaj preživali.

Dež je prenehal že prvi večer in naslednjega dne je Salzburg postal spet tisto izrazito italijansko mesto z barvo osemnajstega stoletja, ki mi je vzbujalo domotožje po jugu in po preteklosti, ko sem se iz Bavarske le skozenj vozil. Če bi se Salzach ne zaganjala s svojimi narastlimi, motnimi in penastimi valovi ob mostove, bi človek mislil, da se bliža Rimu. Mönchsberg sam, ki ima tako germansko lice, je v čudoviti modrini spominjal na vrhove apeninskega pogorja. Toda po teh cestah v dolini, po teh obrežjih, na teh trgih in v ulicah ni pohajkovala množica, ki si je vedno tako različna in vendar vedno enaka, ko obiskuje svetišča lepote in užitka. Mozart pripada tisti vrsti bitij, ki jih slehernik priznava in občuduje in ki zategadelj srečno uhajajo snulizmu. Salzburg slavnostnih iger je izpolnil moje pričakovanje. Udeleževali so je jih resnično le ljudje, ki jih je skrivnostna sila vlekla k čarovniku, svetovljani, ki so se strastno oklepali umetnosti, študentke in študenti, oblečeni v taborske obleke, virtuoziz z okroglimi očali in ploskimi lasmi, stari mojstri s sivimi lasmi, za njimi pa njih spoštljivo spremstvo.

Takoj zjutraj sem poiskal Igorja in Darjo Vladimirovno. Hodili smo po trgih in po dvoriščih raznih dvorcev, brez načrta in vendar željni nečesa, kakor da iščemo dragocen privid; ob enajstih smo vstopili v stolnico, kjer so peli Misso solemnis. Srečevali smo se na cestah v dolini ali na potih, ki vodijo k staremu samostanu, odkoder smo gledali, kako izginja v daljavi čarobna panorama. Zvečer sem v koncertni dvorani sedel ob levici Darje Vladimirovne. Če sem le malo zaobrnil z očmi, sem jo videl čisto blizu sebe, malo dalje, ob njeni desnici, pa sem opazil Igorja, ki je bil videti ves začaran. Toda kadar koli sem pogledal njegovo družico in videl njene zaprte in s tisočermi gubicami posute ustnice, njene nepremične oči, ki so se sleherni večer bolj širile, in njeno mrzlo čelo, sem se vpraševal,

če so jo spreminjali v kip čarobni glasovi ali pa le baletni ritem vzporednih violinskih lokov, in če se pod uspavajočim vplivom tega gibanja, enakomerno začenjajočega in enakomerno delujočega, ni mudila nekje blizu vasice Krasnorskoje.

Čim je bil koncert pri kraju, smo vedno odšli naravnost v hotel. Bila je podoba, da se je Igor hotel zapreti pred svetom, predno bi mu odmev ne izginil.

Vse te tri dni se ni zgodilo nič pomembnega, le naše prijateljstvo se je zdelo nekam spremenjeno in malce vznemirjeno.

Morebiti je bilo Igorja sram, da je daroval ta ubogi teden svoji edini strasti, čeprav je njegovo življenje vseh dvajset let poznalo le žrtve in borbe? Ali pa ga je bilo čisto enostavno sram dejstva, da se mi je pokazal v tej brezdelni in gosposki brezskrbnosti? Ali pa ga je vznemirjala edino le Darja, ki si nikakor ni mogla opomoči v svojih »družinskih«
skrbih. Kadar sem jo videl popolnoma odtrgano od sveta, sem se vpraševal, če neprijetno občutje, ki sem ga čutil, ni izviralo prav iz moje navzočnosti pred to dušo, — premišljal sem, ali naj izginem in odtegnem njenim očem človeka, ki mu je bila govorila o Kolji?

Videli nismo skoraj nikogar, ki bi ga poznali. Z nekim ponosom sem sklepal iz tega dejstva, da mora vladati med Igorjem in menoj neka brezdvomno resnična sorodnost, pa najsi naju deli še taka razdalja. Le enkrat vem, da se je Igor v restavraciji, kamor smo sedli k obedu in kjer je on gledal proti vratom dvorane, priklonil in pozdravil. Obrnil sem se in zagledal nekega Rusa iz Bruxellesa, ki sem pozabil njegovo ime. Približal se nam je, se nasmehnil, stisnil roko Igorju in Darji Vladimirovni, prosil, da ga predstavijo tudi meni, takoj uverjal, da me že dobro pozna, trdil, da nas je skušal ob vsaki priliki pozdraviti, ne da bi ga blagovolili zapaziti, se zopet nasmehnil in odšel, kakor se je bil pojavil. Vprašal sem Igorja, če ni to Gavriščev, predprevratni romanopisec, ki se je, ni dolgo tega, hrupno priključil sovjetom. »Da, prav on je«, je dejal Igor. Tedaj so nam prinesli medjed in začeli smo se pogovarjati o nečem drugem. Niti ostale dni nismo govorili nič kaj takega, kar bi ostalo v mojem spominu.

Pač pa je zvečer pred mojim odhodom prišlo do nenavadnega prizora, ko sem moral gledati, kako se je Darji Vladimirovni za vedno omračil um.

*

Ko smo tistega večera zapustili Weisspielhaus, smo se malo zadržali. Brez dvoma smo vsi trije čutili, da se bomo naslednjega dne za zmeraj poslovili, in ne da bi si to povedali, smo skušali podaljšati svoje prijateljstvo, ki sicer nikogar med nami ni zadovoljevalo, ki pa je sleherniku bilo dragoceno.

Darja Vladimirovna se mi je — po resnici povedano — že ves čas koncerta zdela čudna. Čeprav je bila nepremična in izredno pobita kakor vedno, je tokrat poslušala bolj kakor ob

drugih večerih. Pač pa sem jo bil večkrat videl, kako se je mrzlično nagnila k Igorju in zagrabila za njegovo roko, kakor da bi hotela izprositi ne vem kako milost; in kadar sem jo tiho povprašal, če se morda slabo počuti, mi je odgovorila dokaj trdo: »Ne!«

Potem, ko smo dolgo časa hodili po nabrežjih, vdihovali hlad vode in noči, smo se približali hotelu. Darja Vladimirovna je hodila med Igorjem in menoj. Nenadoma sem jo zaslišal, kako je rekla s suhim glasom:

»Veste, meni je ime Križanov. Imenujem se Darja Vladimirovna Križanov. Ali ste opazili, da je bil v inženirskem procesu tudi neki Križanov? To je moj brat. To je bil moj brat.«

Ustavila se je. Ulična svetilka ji je obsevala ves obraz, ki je bil iznenada videti ves poenoten, spremenjen, podoben obličju bitja, ki ga prepaja navdih ali užitek. Igor jo je z grozo gledal. Kaj naj bi to pomenilo?

»Slabo ti je, Darečka«, je dejal. »Vrnimo se hitro.«

Prijel jo je za roko. S silo se ga je osvobodila.

»Pusti me! Pusti me«, je dejala. »Ubili so ga. Prav so storili. Bil je zoprni mrčes. Tako je treba reči, kajne, Gorja, zoprni mrčes?«

Igor me je vprašujoče in ostro pogledal. Slutil je neko tajno.

»Kaj ste storili«, me je vprašal s tihim in strastnim glasom. »Kaj ste govorili, da ste zmedli to komunistko, tega otroka? Zakaj sem vas, uskoka in odpadnika, sprejel kot enega izmed naših?«

Darja Vladimirovna me je nepremično gledala; v njenih očeh sem bral čudno grozo. To bitje je klecalo pod svojim bremenom.

»Ne vem, česa me obtožujete«, sem dejal Igorju. »Toda ker sva že pri stvari, bom rekel vam in Darji Vladimirovni, da sem Nikolaja Križanova imel vedno in imam še danes za nedolžnega.«

Kakšna razvratnost me je nagnila, da sem tako govoril? Odkod sem črpal to zaupanje in to gotovost? Ves čas tega procesa sem bil dvomil, da, toda nič več kakor dvomil. Darja Vladimirovna se je obrnila proti Igorju.

»Kaj pravi«, je rekla. »Kaj pravi?«

Bila je podoba, da bi jasnost, ki me je prevzela, mogla rešiti to obsedeno dušo in jo osvoboditi vsaj enega njenega bremena.

»Igor, nekoč ste vi sami dali meni, uskoku, ključ za razumevanje teh nečloveških junaštev. Ali se mar spominjate Korosenka? Nikolaj Križanov...«

Nisem mogel nadaljevati.

»Prepovedujem vam«, je kričal Igor, »da bi pred menoj dvomili o pravičnosti sovjetskih sodišč. Sodišča so Nikolaja Križanova obsodila na smrt. On je kriv in zato preklinjam njegovo ime.«

V tem hipu se je Darja Vladimirovna odtrgala od naju in začela teči ob reki. Ko sva jo dohitela, je divje tolkla okrog

sebe. Njen obraz se je zdel ves v ognju in v njenih očeh je sijal nerazumljiv lesk.

Pomagal sem Igorju, da sva jo odvedla v njeno sobo. Zdaj je bila slaba, voljna in dopustila je, da sva jo vodila kakor otroka. To je bila zadnja podoba, ki jo hranim o njej.

Zdravnik ji je predpisal več dni miru v temi in ji dal leda na glavo. Večkrat sem ponoči potrkal na Igorjeva vrata. Igor je bil slekel svoj suknjič in snel očali; bil je videti nekam grbav in oči so mu mežikale. Z votlim glasom je dejal: »Zdi se, da spi. Mislim, da spi.«

Občutil sem strahovito utrujenost in nemir. Naslednjega dne sem moral odpotovati. Ali se je splačalo leči? Za peto uro zjutraj sem naročil kopel. Ko sem se znova oblekel in se vrnil v svojo sobo, sem našel v njej Igorja, sedečega ob oknu, ki je gledalo na reko. Čez ramena si je bil vrgel ogrinjalko in si nataknil očali.

»Spi.«

Njegov glas je bil pomirjen in nežen. Rad bi govoril z máno. Približal sem se mu s svojim naslanjačem.

»Mislim«, je začel, »da niste ničesar rekli Darji, ker ji niste mogli reči. Njeni živci so že od nekdaj bolni. Smrt njenega brata naj jih ne uniči popolnoma. Poskusili jo bomo ozdraviti. Vi se pa najbrž ne motite in tudi jaz nisem popolnoma človeški.«

Ugovarjal sem.

»Pustite me. Poprosil vas bom za uslugo. Očitajo mi, da sem molčečnej. Kljub temu sem trikrat v življenju spregovoril, ko bi bil moral molčati. Moja prva dva prestopka vas ne zanimata. Tretjega sem storil pri Robertu Clercu, ko sem vam razložil Korošenkov konec. Mislil sem takrat, da pravilno ravnam: hotel sem vas pretresti in vas zadržati v stranki, ki povzroča take žrtve. Motil sem se. Danes vas prosim: pozabite to.«

»Kako naj bi pozabil«, sem rekel, »ko pa vidimi grozeče geslo: ‚ali stranka ali ti‘, ki nam v teh dnevih pripravlja nove hekatombe, ko vi sami, Igor...«

Dvignil se je. Obličje mu je bilo en sam prezir.

»Vi ste zelo romantičen buržuj«, je izgovoril suho. »Ne morem vas prisiliti, da pozabite. Naj bo. Toda molčite vsaj.«

Podal mi je svojo mehko roko in odšel, ne da bi zaprl vrata. Slišal sem njegov korak, kako se je oddaljeval po hodniku.

To je bilo moje zadnje snidenje z Igorjem Vižnjazinom.

*

Nekaj dni pozneje sem hotel povprašati po zdravju Darje Vladimirovne, zato sem telefoniral na poslaništvo. Igor mi je vljudno odgovoril, da jo je po vrnitvi v Francijo moral dati v nek sanatorij za »težko živčno bolne«, da jo obiskuje skoraj slednji dan in da se ji po njegovem mnenju zdravje vrača.

Ko sem se mesec pozneje peljal skozi Pariz, sem pozvonil na njuna vrata. Hišnica mi je dejala, da se je gospod Vižnjazin bil vrnil v svojo domovino. Nisem si upal vprašati, če ga je spremljala gospa Vižnjazin.

»Gospa«, je nadaljevala hišnica, »je bila zelo bolna...«

»Mislite, da se bosta vrnila?«

»Ah, ne. Vse svoje pohištvo sta vzela s seboj.«

Dodala je:

»Razen klavirja. Tega sta prodala. Nekdo bo prišel ponj.«

*

Tako se konča zgodba o nenavadnem prijateljstvu. Toda ali sploh morem zapisati besedo: prijateljstva?

Zdaj, ko sta Igor in Darja odpotovala, ko ju njena usoda z vsakim dnevom bolj oddaljuje od tega prostora, kjer kroži moje življenje, zdaj, ko ju najbrž nikoli več ne bom videl, se pogosto tako povprašujem.

Toda kako drugo ime naj dam tej usodnosti, ki je tolikokrat in skoraj s silo zbližala ljudi, ki bi si po vsem morali biti nasprotni, po svoji naravi, po svojem značaju, po svojem pojmovanju dobrega in zlega, — ljudje, ki so se najprej medsebojno napadali in hudo pobijali, potem pa z zaničljivimi besedami razšli in ki nazadnje ohranijo drug o drugem vedno živ spomin? Ah, sodim sicer po samem sebi, toda tudi Igor mora isto čutiti.

Zaradi boljšega razumevanja bom poskušal nekoliko pozneje razjasniti zgodbo o teh dveh bitjih, ki ju ne more nič ločiti in ki bosta do konca ostala osamela, slehernik sam zase, kakor takrat, ko je trinajstletna barinija po jutrih kopala služkinjinega sinčka. Usodi se obrneta. Nekega dne postane barinija otrok. Dva tovariša zamenjata svoji poslušnosti. In mislim na slabotno in nežno psico, ki liže mladega, izgubljenega volka.

Zdaj moram še vedno čakati, da razumem in vem. Kako naj si razložim blaznost, ki sem jo dolgo slutil, ki me je bilo strah njenega približevanja in ki je na en mah pokazala svoje naličje tisti večer preteklega avgusta na obrežju Salzach? Kako grozotna je bila zmaga te blaznosti! S strahom se vprašujem, ali niso tudi moje besede pripomogle k temu in ali naj se tudi sam ne obtožim sokrivde? Ali ni mar Darja Vladimirovna takrat, ko je z žalitvami obsipala svojega brata, izražala svoje iskreno nepriznanje in ali nisem mar jaz še bolj zavedel to že zbegano dušo, ko sem nad njo povzdignil Korošenkovo podobo? Šele takrat, ko je naenkrat pomislila na to nečloveško žrtev, ki jo je doprinesel njen brat svojemu prepričanju, ko je v hipu doumela to smrtonosno junaštvo, ki je tako zasledovalo njeno ubogo življenje in ga ni več nehalo preganjati, šele takrat se je Darja Vladimirovna umaknila iz teh zemeljskih pokrajin.

Znova segam po lističih, ki sem mislil o njih, da sem jih dokončno uredil.

Kakšna nova nevarnost je zagrozila Igorju? Ne upam si jo prav predstaviti.

Igor Vižnjazin je že štiri mesece zaprt. Mislil sem, da živi v kremeljskih uradih, v resnici pa tiči v Lubijanki. Danes, 18. avgusta 1936, berem njegovo ime — njegovo ime! — med sedemnajsterimi, ki bodo prišli pred vojaške sodnike najvišjega sodišča v sovjetski zvezi kot obtoženci, da so pripravljali teroristično zaroto proti voditeljem republike.

*

Kaj pomeni ta novi proces?

Ali hočejo prepričati svet, da so se vsi ti boljševiški prvaki, ki so utekli carjevim ječam in njegovim silnikom, vsi ti ljudje, ki so z Leninom vred kljubovali državljanski vojni in udoru tujcev ter zgradili sovjetsko zvezo, zbrali v zaroti, da jo zdaj izdajo? Ali hočejo prepričati svet, da so se ti pristaši, ki so za svojo stranko pretrpeli ječe, pregnanstva, lakoto in obrekovanje, zbrali v zaroto, da jo zdaj prodajo in uničijo? Ali hočejo prepričati svet, da so ti strategji in ti taktiki revolucije sklenili ubiti Stalina v trenutku, ko je njihova oblast postala tako močna in njihova zvezda tako jasna, da bi bilo v vseh republikah potrebno zapreti na tisoče in deset tisoče njihovih soborcev, če bi jih hoteli iztrebiti?

Ne. Ne. Poznal sem te Zinovjeve in te Smirnovce, z obnovo stranke so hoteli rešiti Rusijo in revolucijo. Poznal sem Igorja Vižnjazina: morda je mislil na prevrat v boljševizmu, morda je na komunističnih zborovanjih, kongresih, na javnih mestih protestiral proti tej novi smeri, ki izroča revolucijo mašinizmu, morda je klical k uporju pristaše stranke, da ustvarijo novi ponotranjeni »oktober«. Toda tega, česar ga obtožujejo, prisegam, da ni storil.

*

Časniki so polni moskovskega procesa.

Zakaj se svetovno mnenje končno ne upre? Kaj je postalo iz delavske zavesti, ko dopušča, da uradniki onečaščajo preostale tvorce njene prve revolucije? In kaj je s pravnim čutom liberalnega meščanstva, ki je vznemirjal Francijo in Evropo zaradi časti ponižanega žida?

Sredi teh časnikov, ki sem jih prebiral, mečkal, znova razgrinjal, se mi zdi, da me napolnjuje nezdrava izparina in ponižuje nizkotno brezumje.

Ti ljudje se drug za drugim odpovedujejo obrambi pred najbolj sramotljivimi obdolžitvami, pred obdolžitvami izdaje in umora. Eden za drugim; ta, ki je bil predsednik prvega sovjeta

po prvi revoluciji, oni, ki je organiziral revolucijo v Aziji, vsi, prav vsi priznavajo svoje zločine.

»Obtoženec, ta izjava dokazuje, da ste storili velik zločin. Ali priznate svojo krivdo?« — »Da.« — »Ali torej priznate, da ste imeli tak pošasten načrt.« — »Da.« — »Torej ste vi vsi ubili Stavrova?« — »Da.« — »Potem ste vi vsi skupaj organizirali umor?« — »Da.« — »In vi ste hoteli umoriti tudi Stalina, Osvoboditelja in Očeta revolucije?« — »Da.« — »Kaj predstavljajo članki in izjave, ki ste jih napisali v letu 1933. in ki ste v njih izražali svojo vdanost stranki? Laž?« — »Huje.« — »Verolomnost?« — »Še huje.« — »Huje od laži, huje od verolomnosti. Povejte sami besedo: ali izdajstvo?« — »Zadeli ste.« — »Izdajstvo, verolomstvo, hinavstvo?« — »Da.«

Živim kakor v težkih sanjah.

*

Kaj očitajo Igorju? O, ali bo tudi on priznal, da je prodana duša, izdajalec, morilec in skrumilec? Da je tudi on hotel izročiti stranko v roke nemški policiji? Ali bo tudi on zapravlil svojo čast?

*

Iz »Pravde« z dne 21. avgusta.

Vojaško sodišče preide nato k zasliševanju obtoženca Vižnjazina. Predsednik sodišča vpraša obtoženca Vižnjazina, če lahko potrdi svoje izjave, ki jih je podal med preiskavo. Vižnjazin zagotavlja, da je vedno govoril resnico. Nato mu najvišji državni pravdnik postavi nekaj dopolnilnih vprašanj.

Državni pravdnik: Ali ste bili član trockističnega centra?

Vižnjazin: Da, bil sem.

Državni pravdnik: Ali ste vedeli, da je center pripravljaval protirevolucijo, da je hotel zrušiti sovjetsko oblast, umoriti voditelje komunistične stranke in države?

Vižnjazin: Da, vedel sem.

Državni pravdnik: Ali ste tudi osebno soglašali s pripravljanjem teh zločinov?

Vižnjazin: Soglašal sem.

Državni pravdnik: Ali ste tudi osebno smatrali, da mora center kreniti v smer umorov?

Vižnjazin: Da.

Državni pravdnik: Obtoženec Vižnjazin, razložite sodišču nalogo, ki vam jo je center osebno naložil.

Vižnjazin: Ta naloga je obstajala v tem, da sem se odpeljal v Oslo in prejel navodila od Trockega.

Državni pravdnik: Ali ste izpolnili to nalogo?

Vižnjazin: Da.

Državni pravdnik: Ali ste se posvetovali s Trockim?

Vižnjazin: Da.

Državni pravdnik: Kaj sta govorila na tem sestanku?

Vižnjazin: Najprej me je Trocki povprašal po mojem preteklem delu. Vpraševal me je, zakaj sem leta 1925. sprejel program trockizma in zakaj sem ga leta 1927. opustil. Odgovoril sem mu, da nisem bil nikoli opustil načel trockizma, da je moje obnašanje lahko koga zmedlo, da pa je bila moja navezanost na stranko le navidezna. Moja razlaga je Trockega očitveno zadovoljila. Tedaj se je dotaknil sovjetskih zadev. Trocki je dejal: »Prvenstveno vprašanje je Stalin. Stalin mora izginiti s sovjetskega prizorišča. Stalina moramo fizično zatreti.« Dodal je, da moramo odgoditi vse ostale zadeve in zaenkrat vse žrtvovati tej zgodovinski nalogi.

Državni pravdnik: Ali vas je Trocki prepričal?

Vižnjazin: Da.

Državni pravdnik: Ali ste mu to tudi rekli?

Vižnjazin: Da.

Državni pravdnik: Ali se je vaju pogovor s tem končal?

Vižnjazin: Vprašal sem Trockega, če naj ostanem v diplomatski službi ali prosim za vrnitev v Moskvo, da bi lahko osebno sodeloval pri pripravljanju atentatov. Ukazal mi je, naj ostanem, kjer sem. Poudarjal je, naj njegova navodila brez obotavljanja izročim centru in to s pomočjo popolnoma zanesljivega človeka. Svetoval mi je Fritz Wernerja.

Državni pravdnik: Ali ste izvršili njegova naročila?

Vižnjazin: Da.

Državni pravdnik: Dajte vojaškemu sodišču točne podatke glede časa in ostalih okoliščin tega potovanja na Norveško.

Vižnjazin: Vse to se je dogodilo 11. in 12. avgusta 1935. Dne 11. sem ob 8. uri sédel v avion Lufthanse proti Oslu; zvečer sem obiskal Trockega; dne 12. popoldne pa sem odpotoval nazaj v Berlin.

*

22. avgusta, ob enih popoldne.

Ne, ne, ne. To mi mogoče.

Ali se bo ta farsa ponavljala v neskončnost vse dotlej, dokler bo le še ena sama kaplja čiste krvi, le en dih junaške duše? Ali se bodo vsi predstavniki oktobra, vodilni ali navadni ljudje, dali drug za drugim pobiti? Ali bodo res drug za drugim nastavili svoje vratove in prosili za zadnji udarec? Kakšnemu bolnemu in blaznemu bogu se vendar žrtvujejo?

Igor Vižnjazin je 11. avgusta 1935 ob 8. uri zjutraj, torej v tistem hipu, ko je po svojih trditvah odletel iz Berlina v Oslo, zajtrkoval v Salzburgu v restavraciji hotela Bristol. Sedel je

pred menoj; še zdaj ga vidim ob Darji Vladimirovni; če se malce pripognem ali sežem s svoj roko po solnici, se moji prsti dotaknejo njegovih. Ali smo tisti dan sploh zapustili drug drugega? Ne. Ob enajstih smo v katedrali poslušali skrivnostni Allegrijev Miserere, ki ga je mladi Mozart nekoč v Rimu iz spomina vrgel na note; v mračni stranski ladji smo stali pomešani med šepetajočo množico; ko smo šli iz cerkve, sem videl svojega tovariša, kako je z dobro znano kretnjo snel svoje velike očali in si utrnil solzo. Popoldne smo preživeli na poti, ki se dviga na Fürstenbrunn; vlažna vročina je vladala; Darja Vladimirovna je bila trudna; dolgo časa smo ležali v senci zapuščenega, čisto belega marmorovega kamnoloma, odkoder smo slišali osvežujoče šumenje reke Glan. Zvečer je Toscanini dirigiral Simfonijo v g-molu. Salzburške ulice so se zgrnile v Weisspielhaus. Tisti hip, ko ga je po njegovih izpovedih sprejel Trocki v Oslu in mu ukazal z grozoto udariti moskovske oblasti, je Igor sedel ob meni. Ob Darji Vladimirovni sem videl v somraku njegov notranje razsvetljen obraz, na njegovi bledici se je od razvnetosti pokazal rožnat nadih; njegove oči so se za naočniki skoraj zaprle od sreče.

Dne 12. avgusta zjutraj je bilo nebo nepopisno jasno. Darjo Vladimirovno je po vsem videzu pošastno mučil njen zli duh. Da bi jo iztrgal iz njenega molka, ji je Igor dejal, da bi bilo lepo pogledati iz Mönchsberga na dolino Salzach. Skozi Monika-Pforte smo krenili peš. Darja Vladimirovna je postala vesela. Precej pozno smo se vrnili in obedovali. Tisti hip, ko je Igor v smislu svojih izpovedi sedel v Oslu v avion proti Berlinu, je v Salzburgu sedel pred menoj k mizi. In takrat je Gavriščev, tisti Rus iz Bruxellesa...

*

22. avgusta, ob petih popoldne.

Nisem bil sam. Še nekdo je vedel podobno kakor jaz.

»Ali Gavriščev«, sem vprašal Igorja, »ni tisti predprevratni romanopisec, ki se je pred nedavnim tako bučno priključil sovjetom?«

»Da«, je odgovoril Igor. »Prav on je.«

Ta Gavriščev je vedel kakor jaz; kakor jaz bi lahko zanikal in oporekel Igorju njegovo laž. Nekdo bi mi lahko pomagal zdrobiti krog hudobne magije, to sramotno in samomorilno blaznost.

Bilo je ob dveh. Pregledal sem telefonski imenik, imena Gavriščev ni bilo v njem. Telefoniral sem Robertu Clercu. Dal mi je njegov naslov. Brž sem bil pri njem. Odšel! Ne bo se vrnil pred večerom, in še to najbrž zelo pozno. Koliko izgubljenih ur! Ali bom sam mogel storiti kaj koristnega?

»Igorja Vižnjazina videl 11. in 12. avgusta v Salzburgu. Pričujem proti njegovim priznanjem.«

Kakšen učinek bi imel ta brzojav, ki bi ga podpisalo sumljivo ime, — nekdanji član Internacionale, danes »odpadnik in izdajalec«? Ali ne bo mar raje razkačil sovraštva tistih, ki imajo v rokah usodo Igorjevo in njegovih? In koliko časa bi potrebovali, da bi z uspehom zaključili borbo, ko bi vznemirili pariške, berlinske in londonske dnevnikarje, povezali zavesti, sprožili protestno gibanje? V dveh dneh bo komedija že lahko pri kraju in sedemnajst ljudi bo dobilo kroglo v svoj tilnik, Igor bo obležal za vedno.

Peklenski popoldan. Ne morem niti delati, niti nepremično čakati. Občutje moje nemoči me trpinči. Hotel sem se utruditi, da bi ugnal to vročico; včasih se dogodi, da se živci na tak način unesejo. Jaz pa sem se po uri hoje vrnil domov še bolj vznemirjen. Ko bi me vsaj pisanje pomagalo umiriti in urediti!

Ob pogledu na časnike, ki sem jih davi pustil na mizi, se znova zgrozim. Ali se bom izvil iz tega čarodejstva, če jih potlačim v predal?

Niti za hip ne morem odtrgati svojih misli od Igorja. Ura teče. Ves ta čas moskovski stroj neizprosno deluje. Tam je zdaj ura pet, potem bo šest, sedem. Spominjam se stare plemiške palače, tiste njene dvorane s stebri, kjer sodijo sedemnajsterim. Nekega večera pred dvanajstimi leti sem bil v njej. Obletnica pariške komune. vzdolž stebrov so segale dolge rdeče tkanine, nežno so valovale pod dihljaji človeških prsi. Z odra, kjer sem bil dobil prostor, sem videl dva tisoč napetih, radovednih, med seboj povezanih obrazov. V hipu je neviden orkester po tiho zaigral žalno pesem v čast tistih, ki so umrli za revolucijo. Vsa množica je vstala kakor na en mah. Tik pred mano je stal kozak z rokami, prekrižanimi pod svojim rjavim plaščem, ki je segal do tal, bil je videti kakor voščen kip. Tje, koder smo se nekoč spominjali oktobra, so prišli danes oktobristi, da se vdajo in umro.

Prav na tistem mestu odra, odkoder sem od ginjenja drhteč pozdravil navzoče delavce v imenu delavcev svoje zemlje, sedijo sodniki. Na desno sedijo za ograjo sedemnajsteri, Igor. Kje blodi Darja Vladimirovna? V kateri zapuščeni celici, v katerem taborišču? Igor je na mestu, Igorjevo mesto je prikovano na zemljo. Svajnsk, Tambov, Evropa. Natančno vé, koliko korakov bo do voza, koliko korakov bo od voza do vrat Lubijanke. Natančno vé, kakšna usoda ga čaka, zato jo vzpodbuja. Natančno vé za mesto tilnika, kamor bo častnik nastavil revolver.

Toda, ali Igor medtem, ko se v tem prostoru odvijajo obredi in ritualna dejanja in obtoženci drug za drugim izpovedujejo zločine, ki jih niso storili, še veruje in ali misli, da s tako vero še lahko služi revoluciji? Ali na koncu koncev še vedno ne

občuti nobenega dvoma o svoji stranki, o svoji izrojeni cerkvi? Ali raje izbere sramoto in smrt iz obupa zato, ker je sklenil, da bo pokoren ukazu, ki si ga je pred dvajsetimi leti sam postavil in ker zdaj ne more več živeti brez vere?

Igor, v tem hipu vidiš morda Korošenka pred seboj. Ne zato, da bi Ti bilo žal umora, ki predstavlja Tvoje najvišje junaštvo, se pravi drzen zločin, ki je terjal največ od Tebe; ne zato, da bi Ti sočustvoval s tem vojakom, ki je pomirjen padel za slavo svoje vere, ampak zato, da izmeriš pot, ki pelje od njega do Tebe. Ali misliš na Križanova in ali si že takrat, ko si ga pred preplašeno Darjo žalil, vedel, da nič ni moglo preprečiti njegove žrtve, da ga nič ni moglo zaustaviti v njegovem žrtvovanju? Ali misliš na Darjo Vladimirovno, ki se je že skoraj poslovila od sveta? Ti, Igor, boš dopustil svojo smrt. Jaz je ne bom.

Kaj bi storil? O, ali me bo Gavriščev razumel? Ali ne bova prepozna?

*

22. avgusta, ob enajstih ponoči.

O! Ne morem si predstavljati, da je v ljudeh toliko strahopetnosti.

Ob sedmih sem se vrnil h Gavriščevu. Ni še bil doma. Ob osmih sem se znova vrnil. Še vedno ga ni bilo. Nisem se več hotel oddaljiti, iz neke kavarne sem nadzoroval ulico. Ob pol devetih se je pred njegovo hišo ustavil avto. Iz njega je stopil Gavriščev z dvema osebama, ki se mi je zdelo, da sem ju prepoznal, ne da bi se spomnil njunih imen. Takoj sem pozvonil pri njem. S svojima prijateljema je bil v delovni sobi. Ko so mu naznanili moje ime, je prišel do vrat in me objel, kakor da sem mili brat, ki se mu je vrnil z dolgega potovanja. Obdržal je svojo roko na mojih ramah in me odvedel k svojima tovarišema.

»Saj se poznate, kajne?«

Kljub temu nas je skrbno predstavil. Te ceremonije so me vznemirile. Komaj sem se premagoval. Vznemirjenost se mi je nedvomno pokazala na obrazu.

»Se vam je kaj pripetilo?« me je Gavriščev prijazno vprašal.

»Ali ste brali poročila o zadnjem zaslišanju?« sem odgovoril.

»Sedite vendar«, je dejal Gavriščev. Njegov pogled me je vpraševal: zadnje zaslišanje?

»Mislim, da zasledujete moskovski proces?«

»Kakopa.«

»Ste brali zapisnik o zaslišanju Igorja Vižnjazina?«

»Seveda sem bral.«

Obrnil se je do svojih prijateljev.

»Mislim, da sta tudi vidva malce poznala Igorja Vižnjazina?«

Oba sta na rahlo pritrdila.

»To je tisti Vižnjazin«, je nadaljeval Gavriščev, »ki je pred letom dni prejel v Oslu navodila od Trockega.«

»Gavriščev...« Čutil sem, kako mi glas narašča. Hotel sem govoriti mirno in preudarno pa nisem mogel.

»Ali ste opazili, kdaj je Igor Vižnjazin v smislu svojih izpovedi odpotoval v Oslo?«

»Ti časovni podatki me niso iznenadili. Mislim, da vas vse to preveč razburja. Ali se vam ne zdi, da se ta proces odvija v področju, ki ga ne poznate?« »... ki ga ne poznamo«, je popravil kot svetovnjak. Čez nekaj časa je dejal: »...ki ga ne moremo poznati.«

Nasmehnil se je: »Ali ne mislite mar...«

Vzkliknil sem: »Igor Vižnjazin zato ni mogel biti lanskega 11. in 12. avgusta v Oslu, ker je bil lanskega 11. in 12. avgusta z vami in menoj vred v Salzburgu.«

Kaj pomeni ta molk? Gavriščev si je s premišljeno kretnjo prižgal cigareto. Ali je iskal med svojimi spomini? Saj ni mogoče, da bi bil pozabil.

»Zelo dobro se spominjam«, je spregovoril končno, »da sem vas za časa festivala večkrat opazil. Za Igorja Vižnjazina pa tega ne morem reči.«

Tedaj sem čutil, kako sem pobleдел. Za trenutek mi je bilo nemogoče izgovoriti eno samo besedo. Zrl sem v človeka, čigar obraz je postajal vedno bolj nepremičen in mlačen; v spominu sem ga videl prijateljsko sklonjenega proti Vižnjazinu, zopet sem slišal njegov prisiljen glas: »O Vižnjazin, gotovo stokrat sem vas skušal pozdraviti v teh treh dnevih, toda zaman!« Ostro sem gledal v ravno tako ledena obraza tovarišev.

»To je vendar zločin«, sem v hipu vzkliknil. »Vi postajate sokriv tega zločina!«

Gavriščev se je dvignil: »Pomirite se, dragec. Ne vem, kaj pričakujete od mene. Kaj pa naj imam s tem Vižnjazinom? Vi trdite, da je bil v Salzburgu; verjamem vam. Toda njegove izpovedi vzbujajo mnenje, da vas zavaja neko slepilo.«

»To je ogabno«, sem dejal.

Rahlo je položil dlan na mojo roko: »Sicer pa dopustite tole: vseeno je, ali je Vižnjazin bil 11. avgusta v Oslu ali ne. Važno je le, da je to sam izpovedal pred svojimi sodniki. Ali vam torej pripada...«

Eden med Gavriščevima tovarišema ga je prekinil in mi zaklical:

»Ali trdite mar celo to, da Moskva podplate žge, kosti lomi in hipnotizira, da bi dosegla razne ‚da‘ in ‚ne‘?«

Na to grobo izzivanje nisem odgovoril. Morda se je kdo vdal obljubam in grožnjam, morda; toda za Vižnjazina sem vedel, da niti v mukah ne bi klonil. Ne, verjel sem, da tega ne bi storil. Toda kako naj to dopovem tem nekdanjim belogardistom,

tem spreobrnjencem revolucije? Na kak način naj jim dopovem to vero v stranko, to edinstveno in strastno voljo dvigniti stranko nad vso resničnost, nad samega sebe, kako naj jim smiselno približam verovanje v red vrednot, ki v njem smrt in sramota izgineta pred neoskrunljivim ugledom stranke? Ali sem njune oči mogel usmeriti v sveto podobo Korošenkovo? In če bi to svetoskrunstvo tudi storil, ali ne bi mar vnaprej poznal njunega odgovora: da je tako veliko žrtev zahtevala pač dolžnost, dolžnost molčanja? Da bi vsi skupaj doumeli mojo strastno voljo hoteti rešiti Vižnjazinovo življenje in njegovo ime, bi jim moral razgrniti svojo bit do korenin, da zadnjih kali svojega upora in svoje svete jeze. Toda kaj bi pomagalo, če bi me doumeli, ko bi pa morali še dalje trdovratno molčati? Glas se mi je pomiril, spoznal sem svoj poraz.

»Gavriščev«, sem dejal tiho, »dne 11. avgusta lanskega leta smo Igor Vižnjazin, Darja Vladimirovna in jaz ob enih popoldne sedli v salzburski restavraciji hotela Bristol za majhno mizo nasproti vratom. Začeli so nam prinašati jedila. Tedaj ste vstopili vi. Prišli ste naravnost k Igorju. Pozdravili ste Darjo Vladimirovno. Prosili ste, da bi naju seznanili. Takoj ste zatrdili, da me že dolgo poznate. Rekli ste: 'O Vižnjazin, gotovo stokrat sem vas skušal pozdraviti v teh treh dnevih, toda zaman!' Ali se ne spominjate več?«

»To se vam je sanjalo«, je mirno odvrnil Gavriščev.

Slišal sem, kako so odmevale te besede, in doumel ubijanje človeka.

»Prav, Gavriščev«, sem rekel kratko. »Najzvestejši so tisti, ki se kakemu režimu pozno pridružijo. Ne rabim vaše pomoči. Resnica se bo razodela. Sedemnajst novih trupel ne bo padlo zastonj.«

Tedaj se je dvignil tisti od trojice, ki še ni bil spregovoril.

»Preudarite, tovariš«, je dejal. Zvok, naglas, način, vse je bilo jasno. To je bil pravi pravcati boljševik.

»Služili ste revoluciji, zdaj ste jo zapustili. Toda kdor je šel skozi njo, ne more vsega pozabiti. Tudi vi se gotovih stvari spominjate in dobro poznate, kar vam bom zdaj povedal. Hočem reči, da se stvar niti takrat ne tiče vas, če Vižnjazin laže; tiče se le stranke in njega in nikogar drugega. Beseda sramota vas draži. Toda ali se vam to čustvo ne zdi nekam svobodoumno? Tovariš, stranki lahko darujemo še nekaj več od svojega življenja.«

Isti stavek, prav isti stavek, ki ga je Igor povedal Korošenku. Veriga je neprekinjena. Ves iz sebe sem gledal v zadnjega krvnika.

»Kaj boste zdaj storili?« me je vprašal. Zazdelo se mi je, da sem se prebudil iz sanj. V meni je bilo že dolgo časa vse urejeno. Bil sem miren in hladen.

»Resnico bom povedal«, sem odgovoril.

Rus se je nasmehnil, nasmeh je bil malodušen in prezirljiv:
»Tega vam ne morem preprečiti.«

Pozdravil sem in odšel. Jutri bom razvil delo. Šel bom na sovjetsko legacijo, vznemiril bom tisk, razposlal bom brzojave.

*

25. avgusta, ob devetih predpoldne.

Kaj naj storim? Ali ne bi moral to jutro že na deset vrat pozvoniti? Samo zato stojim pred temi listi in se še vedno izprašujem, ker mi je noč dala svoj dober svēt, ker je nekdo v meni že odločil v mojem imenu, ker se umikam, ne da bi vedel za to.

Kakšne neprosojne sanje! Ne spominjam se, da bi bil pre-mišljeval ali sanjal. Odkod čutim zdaj zavest o nepremagljivi težavi in o nemoči? In odkod prihaja dejstvo, da se ne zavedam več tako gotovo svoje resnične dolžnosti?

Jaz, nesrečnež! Kaj morejo moje roke in moji kriki proti temu ogromnemu stroju, ki deluje tam zgoraj na drugem koncu Evrope? Na hip se mi zazdi, da vidim vse to iz velike višine; tedaj z enim samim pogledom obsežem ta neizmerni imperij z njegovimi razdaljami, te kilometre tračnic in brzojavnih žic, ki preprezajo kontinent, — in sobico, kjer se vznemirja in razburja nekdo od dvomilijardnega človeštva, živečega na zemlji. Kakšno norčevanje! Kako naj mislim, da lahko zapovedujem tej zemlji in spreminjam tok gibanja, ki se nujno razvija!

Ali me bodo na legaciji sprejeli, mene ubežnika in nasprot-nika? Kaj mi bodo porekli glavni uredniki listov, ki zanje te zadeve predstavljajo v glavnem le vesti za to in to rubriko? In kakšna usoda bo tam zgoraj doletela moj brzojav, ki ga že od včeraj snujem in ki ga hočem zdaj odposlati?

Najhujše pa je to, da se sprašujem in vedno manj vem, kaj moram in kaj morem storiti. Kaj, če se motim? Kaj, če je ko-munistična internacionala vendarle ostala edina osvobojajoča sila, edino upanje na rešitev? Kaj, če revolucionarno sodišče zares uteleša resnico prihodnjega človeštva? Kaj, če Igor Viž-njazin, če njegovi tovariši, če jaz sam, — kljub največjemu prepričanju, da služimo našemu zemeljskemu idealu, — uresni-čevanje tega ideala dejansko zadržujemo? Kaj, če so oni tam zgoraj to spoznali, ker niso tako ošabni, in zahtevajo zdaj kazen zanje?

Leži preizkušnja resnice res v vprašanju, ali je Igor bil v Oslu ali ne? Ali ni marveč obstajala neka simbolika, ki je zdru-ževala obsojence in sodnike kot ude istega živega občestva in ali ni dejansko priznanje pomenilo v očeh teh poganov le pri-znanje duhovnega izdajstva? Ali imam pravico, da kljubujem

tež blaznosti in temu samomoru, če Igor sam zahteva smrt in sramoto, če se žrtvuje stranki, vseeno, ali je kriv ali ni kriv v tej ubogi sedanjosti ali v večnosti? In če teži za tako zadovoljivijo samega sebe ob zadnji uri, ki je dragocenejša in pomembnejša od slave, po skladju smrti in prepričanja, ali mu smem odtegniti to upanje?

»Če Vižnjazin umre«, je govoril včeraj tisti Rus, »se vas to prav nič ne tiče. To se tiče le stranke in njega in nikogar drugega.«

Ali mi dejstvo, da sam ne premorem takega junaštva, že daje pravico, da ga preprečujem?

Kaj naj storim?

*

25. avgusta, ob desetih zvečer.

Ves dan sem preživel v napeti razburjenosti, podobni delovanju tistih neurejenih avtomatov, ki se njih vzmet tako dolgo ježno stresa, dokler nazadnje izmučena ne popusti.

Kateri postavi naj bom poslušen, če ne verujem več? Kaj pa če nisem mogel razumeti in rešiti dramatičnega spora, ki me je neusmiljen slučaj zvezal z njim, pa sem si hotel raje vsaj pomiriti svojo malenkostno vest?

Ob desetih sem pozvonil v rue Royale. Poslanik me je precej sprejel. Bil sem ga že videl v gledališču, vendar ga še nisem osebno srečal. Bil je videti postarne in lepe atletske postave, obraz mu je bil okrutno voščen, oči je imel zelo črne, jasne in velike, roke pa čvrste in mirne. Veled mi je, naj sedem v velik usnjat naslanjač ob mizici, sam pa sedel na stol ob meni in mi ponudil cigarete.

»Zdi se mi, da sva stara znanca«, je dejal. Tedaj sem ga v hipu prepoznal. Pred seboj sem zagledal Berlin in hišo dr. Feuerlicha; toda takrat je nosil polno brado in ime Meyer.

»Veste, kaj me je pripeljalo k vam?« sem začel.

»Lahko bi vas pustil govoriti«, mi je odgovoril z nasmehom. »Toda prihraniti vam hočem ta napor. Pravi poslanik mora biti o vsem obveščen. Že vem...«

Pomislil sem na Gavriščeva, na skrivnostnega Rusa, ki so me njegova vprašanja bila vznemirila.

»Vi trdite, da ste lanskega 11. in 12. avgusta srečali Vižnjazina v Salzburgu.«

»Tako je.«

»On sam je izpovedal ravno nasprotno. Česa se nadejate? Kaj pričakujete? Kaj hočete? Pa menda ja ne zahtevate, da bomo v podobnih zadevah raje verjeli vam kakor njemu?«

»Tudi Gavriščev ga je videl in govoril z njim.«

»Gavriščev trdi, da sanjate.«

»Lahko se prepričate, če je Vižnjazin 11. avgusta v Tempelhofu sedel v avion proti Oslu.«

Poslanik si je nadel očetovski obraz: »Nikar, ali hočete kar na veliko tratiti svoj čas?«

»Želim, da se zadeva razjasni. Želim, da me revolucionarno sodišče zasliši.«

Poslanik se je dvignil, se priklonil in mi dal roko.

»Prav«, je dejal. »Napišite mi, kar ste mi ravnokar razložili. Brzjavno bom odposlal vsebino vašega pisma. Ne verjamem sicer dosti, — dovolite, da vam to rečem, — da bi revolucionarno sodišče sprejelo vašo prošnjo. Razumite pač: vpriči tistih izpovedi...«

Sam sem odnesel svojo prošnjo v rue Royale.

Popoldne sem obiskal časnike. Vsi glavni uredniki so me, kajpada, sprejeli z veliko vljudnostjo. »Kako sem vesel, da vas vidim! Rabite našo pomoč? Zelo radi! Kakopak!«

Toda ko so pristali na mojo prošnjo, je bilo treba poiskati primerno obliko. Enemu se je zdelo, da mora dati zadevi zelo osebne značaj, če hoče opravičiti hrupno kampanjo, in da bi bilo dobro dodati opombo v pogojniku. Drugi se je vznemirjal prav zaradi težkega razkritja in se bal, da ne bi razžalil poslanstva; ko je dobro premislil, se mu je zdelo, da razsodnost zahteva obzirnost. Socialistični dnevnik ni našel druge rešitve kot intervju. Ko me je četrti glavni urednik dolgo časa ljubeznivo poslušal in še povpraševal o razlogu, ki zaradi njega pripisujem toliko važnosti temu neznatnemu, na splošno res neznatnemu dogodku, mi je rekel duhovito: »Ah, en boljševik več ali manj!« Peti pa, ki bi bil rad, da bi ga na kratko poučil, me je vprašal, če je Vižnjazin bolj komunističen od režima ali manj. »Jasno, da bolj«, sem mu odgovoril, čeprav mi je bilo nevšečno, da sem moral dajati tako splošne sodbe. »Ampak režimi se vendarle morajo braniti«, mi je po premolku izjavil glavni urednik.

Večkrat sem opozoril na afero z Dreyfusom, ki je bila razvnela Francijo in Evropo, ker sem mislil, da bom tako bolj razumljiv. Tedaj pa so se obrazi začudili, češ, kakšna zveza? Prihajal sem v zanos, prosil sem, celo grozil. Vendar so bili povsod izredno vljudni. Podoba je, da tako prizanesljivo ravnajo samo s človekom, ki je bolan na živcih.

V večernih izdajah sem našel dva, tri odmeve. Nekaj vrstic pod stolpci, ki so prinašali nadaljevanje procesa s samomorilnimi izpovedmi.

Ob devetih sem sestavil brzjav:

»Najvišje sodišče R. S. S. S. v Moskvi.

Zagotavljam netočnost Vižnjazinove izjave o potovanju v Oslo stop enajstega—dvanajstega avgusta 1936 bil z Vižnja-

zinom v Salzburgu stop pripravljen ponoviti to izjavo pod prisego.«

Vrnil sem se zlomljen. Kakšna porogljivost! Ali sem prav storil? Toda kaj sem sploh storil?

*

Iz »Pravde« z dne 24. avgusta.

»Predsednik podeli besedo obtožencu Vižnjazinu, da bi dal svoje zadnje izjave. Obtoženec Vižnjazin začne in pravi, da ne bo pripovedoval vsega svojega življenja. Potem pa nadaljuje:

Čemu naj še govorim? Kdo pa naj zdaj verjame eni sami naši besedi? Nam, ki smo igrali nečedno burko, nam, ki nam je le golo naključje preprečilo, da nismo pomorili voditeljev ljudstva, kdo naj nam še verjame? Kdo naj verjame nam, ki stojimo pred tem sodiščem kot protirevolucionarji, kot zavezniki fašizma, kot slepo orodje gestapa?

Ne prosim milosti. Preveliki so naši zločini, ki smo jih zagrešili nad proletarsko državo, nad mednarodnim revolucionarnim gibanjem.

Odhajam kot izdajalec stranke, ki ga je treba ustreliti. Le za eno samo stvar prosim, le za to, da bi mi v tej uri verjeli, ko trdim, da sem res storil vse te podlosti.«

Te besede so me napolnile z grozo. Igor, Igor, čista duša...

Govorijo, da je Ivan Grozni obsodil enega svojih ministrov na smrt na kolu. Ko so ga prebodli in so ga boljari ter trgovci obsuli s kletvicami in pljunki, je brez prenehanja ponavljal: 'Bog čuvaj carja!'

*

To pripovedovanje o dragem človeku sem bil začel z neko otožnostjo; potem, ko sem že mislil, da je končano, se je na mah spremenilo v vročičen in obupen dnevnik; zdaj, ko je minilo nekaj mesecev, ga znova nadaljujem. Ne vem, če bom imel dovolj moči, da bom v teh stavih, ki naj jih še napišem, lahko vse povedal.

Sodišče je izreklo svojo sodbo dne 24. avgusta ob dveh zjutraj. Predsednik jo je prebral s suhim in presekanim glasom. Smrt.

Sedemnajsteri so poslušali in molčali. Zinovjev je sklonil glavo; njegove roke so bile sklenjene kakor v molitvi. Smirnov se je hladno smehljajal. Igor Vižnjazin se je obrnil proti ljudstvu.

Predsednik je javil obsojencem, da lahko v 72 urah vložijo prošnjo za pomilostitev. Večina jo je podpisala. Igor je odklonil. Nato so jih odpeljali.

Nadežda Konstantinovna Krupskaja, Leninova vdova, je pisala Stalinu in ga prosila, naj prizanese življenju oktobristov.

Odgovoril je, da nič ne more in da sploh nič ni v njegovi moči. Tedaj je Nadežda Konstantinovna Krupskaja zahtevala smrt izdajalcev.

In ni bila sama. »Ustreliti je treba stekle pse«, so tulili časniki z ogromnimi črkami. »Pravda pionirjev« je izražala željo otrok, ki »so se zahvaljevali dragim čekistom«. Akademik William je mislil, da mora izraziti svetu svoja čustva nad obsodbo, »ki so jo narekovala plemenita čustva proletarskega humanizma«. In monarhisti dnevnika »Vozroždenije« so natisnili sledečo zahvalno pesem:

»Hvala Ti, Stalin,
šestnajst razbojnikov,
šestnajst krvnikov domovine
je odšlo k prednikom.
Danes spet sije modro nebo.
Poplačal si nas za dolgo trpljenje.«

*

Središnji izvrševalni odbor je zavrnil prošnjo za pomilostitev.

Obsodba bi se morala izvršiti 72 ur po razglasitvi sodbe. Predolgo bi bilo treba čakati. Obsojenci so bili usmrčeni 25. avgusta ob zori.

Kako se je to zgodilo, ne ve nihče točno.

Nek italijanski dnevnik je prinesel teatralično in patetično poročilo o prizoru: ob štirih zjutraj, dvorišče Lubijanke, žrtve med štiri in dvajsetimi vojaki, onesveščjenja, kriki, osemnajst minut klanja, kamion, skupen grob. Tega ne verjame.

Smrt s strelom je evfemizem. Ali se je sovjetska vlada bala, da bi dvanajst vojakov ne ubilo brez nevarnosti starega voditelja? Ali je v zadnjem hipu občutila nenavadno tankovestnost in smatrala, da ni potrebno pomnoževati števila morilcev? Ali pa je bila nasprotnikova koža v njenih očeh vredna le ene same krogle? Obsojenca so usmrtili v kleti s strelom iz revolverja. Tako so storili tudi s sedemnajsterimi.

Igor je bil v Lubijanki. Kadar je prišla vrsta nadenj, so ga prebudili. Vstal je in se oblekel. Straža se je ustavila pred njegovo celico. Odšel je pred stražo in stopil v dvigalo. Ko je v nočnem siju svetilk zagledal betonska tla z obstenskimi jarki, je razumel.

Ali je spregovoril? Ali je bilo potrebnih več krogel? To je zapečatená skrivnost.

Potem so zašumeli curki vode.

CHARLES PLISNIER

V zvezi z novelo »Igor« smo prejeli od naših bralcev več različnih dokazov zanimanja za pisatelja in njegovo delo.

Skušajmo jim oboje približati.

Charles Plisnier je belgijski romanopisec; l. 1936. je stopil z romanom »Mariages« v prvo vrsto sodobnih ustvarjalcev. Leto pozneje je napisal zbirko novel »Faux Passeports«, ki je dobila Goncourtjevo nagrado in ki vsebuje našo novelo »Igor«. Letos je začel objavljati ciklus romanov »Meurtres«.

Od leta 1920. do 1928. je igral važno vlogo v komunistični internacionali. Ko se mu je po prvem revolucionarnem valu razodela duhovna in socialno-politična stvarnost boljševiskega izkustva, je prenehal verovati v marksistično revolucijo. To svoje stališče je izražal v politiki, obenem pa v slovstvu, kjer je ustvaril podobe revolucionarjev, vrsto plemenitih, neustrašnih, grozotnih in celo nečloveških likov. Vsi ti liki so resnični, zamenjana so le imena in spremenjeni nekateri podatki. V vseh je izrazil tragiko materialističnih revolucionarjev, najbolj se mu je to posrečilo v »Igorju«.

Napačno bi ravnal, kdor bi v »Igorju« videl trockizem, negativno sektaštvo, kakor ga je v obsegu komunističnega nazora razvil Trocki, nasprotno, ta umetnina predstavlja osebni napor, ki gre za tem, da se ustvarjanje novega sveta in urejanje družbe ločita od mistične strastnosti, da se socialni sistemi ne razvijejo v protičloveške religije. Ta proces, ki bi ga bilo treba razviti na skrajni levici in na skrajni desnici, izhaja v teh novelah iz osebnega območja, iz vrednosti in smisla človeške osebe, ki edina opravičuje tako borbo.

Plisnierju gre torej za to, da človeka nikdar in nikjer ne žrtvujemo brezosebnim in protiosebnim smotrom, ampak da za cilj vseh življenjskih ustvaritev s totranskim ciljem postavimo človekovo osebno vrednost in osebni smisel. Temu važnemu spoznanju se pridruži še drugo: da je tako odgovornostno življenje začeti živeti na licu mesta. Sleherni človek je odgovoren za svojo usodo in za usodo vsega človeštva. Sleherni človekovi osebi pripada dolžnost, da nastopi v sedanjem mraku človeštva. Naloga vsakogar med nami je, da razvoj prihodnjih dni usmerja v čim večji človeški smisel življenja. Slehernik med nami je dolžan na eni strani vznemirjati ljudi v njihovi sebični in zgolj zunanji varnosti, na drugi strani pa prebujati slabo revolucionarno vest.

Charles Plisnier je s pogumom stopil na to pot. Storil je to v obsegu svoje osebne prepričljivosti. Njegov individualni upor je pogojen s težavami, ki jih mora premagati vsakdo, ki se hoče prepričano in docela osvoboditi protičloveškega totalitarizma.

V tem smislu mislimo, da bomo ustregli vsem bralcem novele »Igor«, če objavimo v naslednjem intervju, ki ga je s pisateljem Plisnierjem imel Armand Pierhal in ki ga je prinesel »Temps présent« dne 17. XII. 1937. Tudi v teh izpovedih je videti sledove ostre individualne borbe, ki se bo komu zdela celo negativna, vendar je — osebno vzeto — vsega občudovanja vredna.

Uredniku Pierhalu ni bilo potrebno usmerjati razgovor, Plisnier mu je precej v začetku dejal z nenavadno in prijetno odkritosrčnostjo:

Katoliki so srečni, ker vedo, v kaj morajo verovati. Kar se mene tiče, še vedno dvomim in zaradi tega nimam pravice, da bi bil katolik.

Duhovniki so mi sicer pisali in mi dokazovali, da verujem. Ne vem, če je to res. V nekaterih trenutkih sicer verujem, vendar imam tudi obdobja strašnih dvomov.

Ali ni to delež najbolj gorečih vernikov?

To, kar se mi v mojem primeru zdi najbolj težko, je dejstvo, da pridem iz cerkve žalosten in oslavljen, da verujem manj, kakor takrat, ko sem stopil vanjo. Zdim se vam naiven: mislim, da verski obredi pretresejo le tistega, ki mu ne more uiti noben simboličen smisel posamezne kretnje, ali pa zelo preproste ljudi, ki jih misli ne vznemirjajo, ki se obredom enostavno prepuščajo. Toda ljudem moje vrste, ki zasmehujejo razum, ker so mnenja, da nam lahko posreduje le nekaj zelo mršavih resnic, je potrebna milost, milost pa ni dana vsakomur. Poleg tega pa bodite prepričani, da sem zelo malo literata. Verujem sicer v to, kar ustvarjam, ali pa vsaj tako dolgo, dokler me zavzema. Potem se mi na hipe zazdi strašno povprečne in majhne cene.

Ali nam ta tesnoba ne daje slutiti obstoj višje resničnosti, presegajoče to resničnost, ki se vam v jasnovidnih trenutkih zazdi tako revna?

Brez dvoma. Rekel sem vam, da v tistih trenutkih verujem. Toda, glejte, opazil sem v splošnem, da taki trenutki sovpadajo s trenutki krhkega zdravja. K Bogu se vračam, kadar sem bolan. In takrat si govorim: kaj boš s takim umazanim darilcem, ki Mu ga daješ! Moji darovi Bogu niso čisti. Ne prihajajo iz najboljšega in najmočnejšega bistva mojega jaza. Vidite, in ljubezen mora biti čista. Hudujem se nase, da moja ljubezen do Boga ni taka.

Potem pa je tudi to, da sem kljub vsemu ohranil čud človekaborca. Če bi veroval, ne bi več pisateljaval, ampak se boril v Cerkvi. Kadar vas prepoji resnica, se mi zdi, da vas nič drugega ne more zanimati. Če verujem, se ne morem baviti z ničemer drugim, ampak se boriti in braniti svojo vero. Tako je bilo tudi v letih 1920 do 1928, ko sem veroval v revolucijo.

Ali torej ne verujete več vanjo?

Zapustil sem komunistično stranko, ko sem zapazil, da komunistična revolucija pozablja človeka. Nisem hotel ustvarjati revolucije zato, da bi lahko gradili nebotičnike v Sibiriji in jezove na Dnjepru, da bi zaslužnjevali človeka umazanemu ameriškemu mašinizmu, da bi ga učili najnižjega materializma, to je udobnosti.

Na stališču revolucije torej še vedno stojite. Ali ste potemtakem tudi pristaš nasilja?

Ne smemo sovražiti sile, ampak dejstvo, da stoji v službi nizkotnega cilja. Tudi križarske vojne so prelile mnogo krvi, povzročile razdiralna dejanja, širile kugo. Toda vse revolucije je ustvarjala mistika. Zato je absurdna misel, hoteti izvesti revolucijo na materialistični podlagi. Nikdar ne bom priznal, da se delavec do smrti bije zato, da bi zaslužil petdeset-centimov več na uro. Delavec se gre boriti na ulico zato, ker hoče braniti pravico. Tega ne bodo nikoli razumeli marksisti, ki so oblikovani po vzoru izpred 1914.

Vi torej niste več marksist?

Prenehal sem verovati v marksizem, ko sem ugotovil, da sta mu razvoj povojnih gospodarskih sil in racionalizacija zadala smrtni udarec. Ko je Marx umoval okrog leta 1850., je videl, da se kapital osredotočuje, obenem pa ustvarja vedno številnejši proletariat. To dvojno naraščanje kapitalizma in proletariata je nastajalo na škodo vmesnih razredov, ki naj bi takó skoraj usodno izginili. Od tega trenutka naprej je postal proletarski razred nosilec zgodovinskega nastajanja in vse-

človeških koristi. Tak je bil dejansko zgodovinski razvoj do svetovne vojne.

Toda Marx ni mogel slutiti, — kar seveda njegove genialnosti ne zmanjšuje — da bo kapitalizem v določeni dobi svojega razvoja število proletariata zmanjšal, ne pa povečal. In to se je dogodilo s tistim dnem, ko so začeli graditi stroje, ki so zaposlili na primer dva delavca tam, kjer jih je bilo prej sto potrebnih. Sedanja brezposelnost ni znak krize, ampak nekaj normalnega. Toda s tistim dnem, ko se je proletariat začel manjšati, mesto da bi se množil, se je zmanjšala tudi važnost njegove zgodovinske vloge. Takrat je ugasnil tudi mit marksistične revolucije, kajti ta mit je, ponavljam, temeljil na domnevi brezmejnega naraščanja proletariata. Ta ideja ni moja. Našli jo boste razloženo v delih Hendrika de Mana. —

Kakšen je torej Vaš politični ideal?

Po mojem mnenju ga je treba iskati v živem krščanstvu, ki bi se zvezalo s težnjami prve Cerkve, ki bi postalo krščanstvo revnih, krščanstvo, ki bi razumelo, da je treba ljudi najprej osvoboditi gospodarske sužnosti, da jim je treba preskrbeti eksistenčni minimum, če hočemo, da se bodo mogli predajati Bogu.

Toda kako naj se določi ta minimum? Saj so želje ljudi tako različne?

Ugovor je tehten. Tudi jaz sem si ga postavljaj in ne pravim, da je odgovor lahko najti. Vendar se mi po mojem mnenju zdi, da ga bomo našli v smeri, ki sem jo pravkar naznačil. Jaz sem za revolucijo, ki bo človeku dala prostega časa in mu omogočila, da bo lahko našel svoje globoko človeško bistvo. Jaz sem za vsako revolucijo, ki človeka približa njegovemu notranjemu življenju, in proti vsaki revoluciji, ki človeka oddaljuje od njega. Potrebno bi bilo moči ustvariti enotno fronto vseh tistih, ki imajo dovolj nesrečnega materializma.

Če je Vaše prepričanje tako, kako pa to, da se ne približate katolicizmu?

Moje razmerje do katolicizma ni razmerje nasprotnika, ampak nemirnega človeka. Ne dvomim o katolicizmu, ampak o določenih katolikih. Očitam jim, da ne dajejo vzgleda, kakor bi to morala biti njihova glavna dolžnost. In kaj naj porečem o vseh tistih tako imenovanih katolikih, ki nikoli ne občutijo potrebo, da bi šli v cerkev, ki jo obiščejo le takrat, ko morajo? Katolicizmu se dandanes pozna pomanjkanje vere takih katolikov.

Malce me je presenetilo, ko ste mi malo prej rekli, da ne bi več pisateljivali, če bi enkrat verobali.

Romanov ne bi več pisal. Pisateljvanje je pri meri akt obupa. Pišem takrat, ko ne verujem v Boga. Romanopiščeve dejavnosti si ne morem predstavljati brez izživljanja gotove krutosti, krutosti do samega sebe in do svojih oseb. Brez te krutosti bi jih ne mogel razčleniti, razodeti, pokazati take, kakršne so. Glejte Andréja Mauroisja: to je nadarjen pisatelj, toda manjka mu krutosti.

Zakaj katoliški romanopisec naj ne bi upodabljal tak svet, kakršen je, da bi tako zvesto pokazal opustošenje, ki nastaja zaradi odsotnosti božje? In to brez slehernega apologetskega posredovanja, pač pa tako, da bi to potrebno krutost podredil božjim zadevam?

Zato, ker si mi romanopisci ugajamo v svoji krutosti in s tem nehamo hoditi za Kristusom, kar je cilj slehernega resničnega verujočega kristjana. Samega sebe imam za ravno tako nevrednega, da bi se skliceval na Kristusa, dokler živim tako, kakor ustvarjam.

Dela Otona Župančiča. Uredil Josip Vidmar, opremil Marko Župančič, založila Akademsko založba v Ljubljani. I.—III. zvezek 1936, IV. zvezek 1938.

Štirje zvezki Župančičevega dela še vedno niso toliko hram njegovega štiridesetletnega pesniškega in kulturnega ustvarjanja, kakor so zaokrožena in ostro začrtana njegova podoba. To delo ni do konca zbrano, niti v pesmi in esaju ni zaključeno; prav tako spadajo k bistvu Župančičevega dela njegovi osebno občuteni in svojstveni prevodi, toda taka izdaja danes ni mogoča in tudi še ni potrebna.

Pesniška podoba, kakor nam jo podaja I. zvezek, sloni na ureditvi »Mladih potov« iz leta 1920., na izboru, ki ga je pesnik sam razvrstil in razčlenil ter mu postavil meje; urednik je v to razvrstitev vpletel le še tehtne pesmi, ki so dotlej ostale izven posameznih zbirk. Ta pesniška podoba se zaključuje v celotnih Zarjah Vidovih, v nekaterih pesmih, ki so nastale za njimi (Paberki) v Jeralovih fragmentih in epigramih (II. zvezek). Značilno sporedno skrb za osebno zavarovano podobo vidimo tudi v mladinski pesmi, kjer imamo zraven izbora iz prvih dveh mladinskih zbirk celega Cicibana. Tako nosi pesniško delo žig osebne Župančičeve ureditve in zlasti odkriva njegovo razmerje do prvih knjig, do katerih je strog in natančen. Urednik je dopolnjeval z istim merilom, pa je našel res samo klenost in bistvenost, saj Župančič ni storil skoraj ničesar ob strani, bil je vedno umetnik in delavec v osrčju stvari in dogodkov. Pesnik-urednik je že v Mladih potih napravil nekaj vidnih in važnih sprememb, ki so presenetile, zato je čudno, da so sedaj v I. zvezku segidilje kar dvakrat zbrane, saj ima prav za prav samo zadnja dvojna obliko, nikakor pa dvojno vsebino. V III. zvezek je urednik uvrstil obe drami: Noč na verne duše in Veroniko Deseniško ter odlomek Iz nenapisane komedije. Proza IV. zvezka nam kaže Župančičevo delo v esaju, kritiki in govorih. Tudi tu je značilno, da je pesnik v zgodbi Iz beležnice Pavla Kuzme spremenil nekaj imen, da jo je tako popolnoma odmaknil od osebnega dovtipa v kulturno zgodovinsko obeležje. Ti štirje zvezki so torej sama urejena lepota, skrbno pregledana umetnost in zbrana iskrost duha.

Ni prilika za to, niti namen, da bi pesnikovo podobo razčlenjevali in jo vrednotili; sedaj stoji tako skrbno dodelana in dopolnjena pred nami, kakor je nam niso mogle pokazati posamezne zbirke. Dvoje pa nam v tej ureditvi stopa s posebno močjo nasproti: čistost pesmi in predirnost dognanj. Pesem se je tu osvobodila naslova, zatajila je celo témo, opaja in omamlja kakor se nevzdržno preliva iz opoja in omame v sam ritem in zvok, dokler se od mladeniča ne ustavi v možu, ko se eros uteleša v etos, ne sicer v odpoved in žrtev, ampak v nov, višji zakon. To so trenutki, zadržani v večnostni red lepote. Ob tej pesmi zaživi predirna misel, pokorna novemu čutu, notranjemu pogledu; najmočneje se oglasi v Samogovorih, ob Zarjah in Veroniki pa gre prav v dognanja spočetja in v rojstvo našega bitja. Zato je v nji včasih toliko strogosti, jasnovidne nepodkupljivosti, pa spet modre vdanosti v zadnji zakon in red. Med začetkom in koncem Župančičevega pesniškega dela najdeš povsod sledove naših narodnih dogodkov, celo v najhujših ostrinah, a nad vsemi je pesnik ostal tehtajoč oblikovalec s tankim posluhom za pravi glas in s čutom za nepokvarjeno vrednoto; kakor nihče drugi in samo še Ivan Cankar je sodoben,

bodisi v impresionizmu ali ekspresionizmu; pa je vendar ves svoj v obsegu vidnega in nevidnega sveta, tostranski z zarjo večnih obzorij. V začetku svoje pesmi najskrajnejši novotar je ob njenem koncu kljub polnemu notranjemu vzponu umerjen in urejen, kakor da ga je vsega pritegnila nase priroda, ki rodi iz svojih skrivnosti in v najpreprostejših podobah. Zato je obseg Župančičeve pesmi širok in brez vsebinskih skokov. Noben slovenski pesnik ni bil v mladosti tako mlad in nov kakor Župančič v Čaši opojnosti, in noben tako zgodaj filozofski; že Samogovori niso več čista lirika, a skoraj zadnja globina pesniškega predora — umsko razodetje. Enega imena ob Župančiču pesniku ni mogoče zamolčati: Bergsona, ki je dal filozofiji novo razmerje do življenja, pogon in vzgon hkrati ter odkril novo, notranjo resničnost. Ta beseda, ki je danes že tako vsakdanja, da nam velja že vse presplošno, pomeni vendarle popolnoma svoj svet, v zaznavanju in ocenjevanju tako rekoč novo dimenzijo in nov čut. Župančičeva pesem je glasnica tega novega sveta, novih podob in življenja, ki ga dojame njegov notranji pregled in otehta njegova jasnočutnost. S tem prirojenim čutom se je pognal pesnik v nove svetove in globine sedanjih stvari. Še več: s tem čutom je tudi premagal dvom, svojo najprvotnejšo bolečino; z njim je šel v tveganost, ki se je v prvih letih zdela kot frivolnost, nato skoraj brezsrčna pokornost klicu življenja in nazadnje je zaživela vera v vrednote in zmago nad življenjem. Njegova svobodnost je končno tako mirna, uravnovešena, skoraj osamelata, da se zdi, kakor da je ne doseže niti hrup za današnje oblikovanje duše, niti nemir tragično se borečega vernika. Tragičen spor je tako daleč za njim, da v Veroniki Deseniški vlada nad usodami sam trdi red in spoznanje.

S tega stališča je značilna tudi njegova proza. V nji se je ob važnih dogodkih dotaknil našega življenja, umetnosti, knjig, včasih na videz celo malopomembnih. A vselej je s predirno mislijo šel do dna in kar se da s čisto besedo odkril samo bistvo stvari. Nikjer ne zaslediš uporabe strokovnega pomočka, na nekem mestu je odločno odklonil historizem — pozna samo vrednost in rast, pa najsi razlaga ustaljene stoletne umetnine ali naj ocenjuje preprosto slovensko knjižico. Zato je pač najznačilnejši in najbolj osebni odstavek Župančičeve proze »Ritem in metrum«, s katerim je kot nihče pri nas opredelil tvornega in netvornega človeka in prvi pojasnil, odkod nesporazumljenja v presoji umetnosti in življenja. Skoraj kakor da je napovedal tisto temeljno razliko v današnjih pojmih o dinamiki in statiki, celo v stvareh vsega našega sožitja, v razliki med posameznimi rodovi in posameznimi ljudmi.

Marsikaj, kar je že stalo jasno in trdno, je Župančič s svojim duhovnim prijemom na novo krepko in po svoje oblikoval, da bo poslej živelo v njegovi podobi, na primer govor o Prešernu in Levstiku, osmrtnica Kreku in Ivanu Cankarju; veličina vseh teh podob je tako preprosta kot prisrčna. Prav zaradi preprostosti in miru, s katerim gleda vse, kar se bori in tare okoli nas, so bili njegovi pogledi v narodno politična vprašanja navadno objavljeni ob nepravem času; tako je bilo tudi trdo srečanje borečega se rodu z njegovim člankom »Adamič in slovanstvo«, ki ga žal kasneje ni nadaljeval, pa vendar še ne opustil, kakor obljublja v pripisku.

Štiri odlično opremljene knjižice Župančičevega dela so posebno dejanje pesnikovo in založnikovo; ta dela so Slovencem na novo približala največjega sodobnega tvorca, pesnika in oblikovalca.

Francè Koblar.

Fr. Petre, Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835—1849). Izdala Slovenska Matica v Ljubljani 1959.

Po objavljeni disertaciji in nekaterih daljših študijah, priobčenih po revijah, smo sklepali, da se je Fr. Petre z vso svojo vztrajnostjo posvetil raziskovanju slovenskega ilirizma. In res je njegovo prvo večje delo posvečeno dobi, o kateri se je naša, hrvaška in tuja znanstvena literatura razrastla že v nedogled, pa smo o njej, njenih vprašanih, gibalih in zaviranih njenih duševnih in organizacijskih gibanj, njenih uspehih, zaslugah in neuspehih kljub vsemu imeli le neko negotovo, motno podobo. Ne, da bi o vsem tem ne bilo mnogo podatkov in mnogo dobrih napotkov v umevanje posameznih delavcev in celih duševnih tokov; članki in objave naših literarnih zgodovinarjev, zlasti Murka, Kidriča, Prijatelja in Ilešiča so razjasnili že marsikako vprašanje te dobe; ali v celotni podobi časa je bilo še mnogo nejasnosti, med posameznimi izjavami literarnih delavcev polno nerazloženih nasprotij. Petre jih je dobro čutil in ubral pravo pot, da jih razjasni. Lotil se je podrobnega študija dobe in njenih literarnih, kulturnih in političnih predstavnikov. Seči je hotel pojavom do korenin: ugotovil je, koliko se je preroditeljem že dotlej posrečilo razgibati narod, preučil je sociološko sestavo slovenskega in hrvaškega naroda ob nastopu novih idej (to je bilo potrebno, saj je važno vedeti, na kakšnih tleh se razraščajo nove ideje); podrobno je razbral nova gibalna, ki so prihajala na naše ozemlje od drugod (predvsem razne dogodke političnega značaja v Avstriji in Evropi ter literarna dela z močno narodno-prerodno in slovansko tendenco); poglobil se je v duševno konstitucijo posameznih važnejših osebnosti, pokazal njihovo duševno rast, prepričljivo orisal posebne načine reakcije tega ali onega literarnega in kulturnega delavca na posamezne zunanje dogodke in vplive. Edino na ta način je mogel Petre obvladati zapletena vprašanja dobe, spraviti veliko gradivo v organsko celoto in razgrniti pred nami živo in prepričljivo sliko razburkane dobe.

Storil je to v devetih obširnih poglavjih: Štajerska mlada generacija po 1850, Vrazov stik z Zagrebom in Ljubljano, Konflikt med pesniki in uredniki, Vrazova preselitev na Hrvaško, Proti kulminaciji ilirskega vala, Ljubljana postaja središče, Vseslovenska kulturna vzajemnost v praksi, Prelomna leta in zadnji glasniki ilirizma, Posledice marčne revolucije. V podroben razbor vsebine in vseh novosti, ki jih prinaša Petretovo delo, se tu ne morem spuščati. Opozorim naj le na dobro orisano razliko med generacijo starejših preroditeljev in mlajšo generacijo z Vrazom na čelu: stari so tesno povezani z narodom, iz katerega so zrasli; njemu hočejo z drobnim, vztrajnim delom pomagati na noge, pišejo mu verske, poučne in zabavne knjige v njegovem pristnem jeziku; počasi, a vztrajno bude in utrjujejo v njem narodno zavest; njihove želje ne segajo za visokimi vzori svetovne literature; pri mladih pa opažamo plamteč entuziazem, kateremu so meje domačega naroda in jezika kmalu preozke; zidajo fantastične idealne stavbe v bodočnosti; ustvarjajo si bleščeče privide o zmagi slovanske ideje, o enotnem slovanskem knjižnem jeziku; zametavajo svoj jezik na ljubo tem zamislim, se trgajo od naroda, segajo za svetovnim slovtvom, iščejo zvez z raznimi slovanskimi brati, a pozabljajo, da se jim domača tla majejo pod nogami. Ob svojih in zavezniških neuspehih padajo iz silnega navdušenja in zanosa v romantični obup in po težkih pretresih in porazih začnjenjajo delati spet tam, kjer je pustila delo starejša generacija... Mnogo tega navdušenja in zanesenjaštva je res prinesla s seboj doba, a iz Petretovega dela je razvidno, da je naši ilirski generaciji vtisnila svoj pečat predvsem Vrazova svojstvena osebnost. Velika zasluga Petretove knjige je v tem, da nam zelo iz-

črno prikazuje ideologa slovenskega ilirizma in njegovo povezanost s svojo in starejšo generacijo.

Vraz je bil človek svojevrsnega duševnega ustroja: za redem študij izrazito nenadarjen, logičnega mišljenja in sklepanja tako rekoč nezmožen, v vsem svojem dejanju in nehanju odvisen samo od razlogov čustvene narave, iščeč svojim odločitvam šele naknadno tudi razumskih utemeljitev; zmožen navduševati, ne trezno prepričevati; do kraja prepričan o svojem pesniškem daru, ves živeč v bistvu edinole silni ambiciji po lastnem literarnem uveljavljanju. Predvsem o zadnjem nas je Petre do kraja uveril. S tem si moremo razlagati toliko nedoslednosti v Vrazovem pisanju in ravnanju. Četudi je bil v prvi vrsti sam potreben neprestanega vodstva, je doba iz njega napravila po sili ideologa ter voditelja — in v tem je njegova tragika; kajti Vraz je bil v resnici izrazita in svojevrstna pesniška narava, prav nič poklican za ideologa. O tej misli, ki sem jo dobil že pred časom pri prebiranju njegovih hrvaških ilirskih pesmi, me je Petre še potrdil. A njegov pesniški dar v bistvu ni bil tak, da bi mogel služiti dobi; Vraz ni bil rojen za epika, ne za miselnega lirika, ne za pesnika davonij in budnic — in tega je doba potrebovala. Vraz je lirik najčistejšega kova. Svet dojema s čuti, a čutnih dojmov ne presnavlja razumsko, predaja se jim nagonsko. V tem je na prvi pogled nekaj primitivističnega, a to je lahko obenem izraz stopnjevane živčne in duševne občutljivosti, rafiniranosti. (Primerjaj dekadenco in modernost!) Po človeškem značaju in pesniškem daru je Vrazu v novi dobi najbližji najčistejši lirik fin de siècle — Murn. A Vraz v dobi svojih usodnih odločitev ni obvladal nobenega knjižnega jezika, vrh tega so posebne razmere nanesele, da na Slovenskem tudi ni mogel dobiti glasila, kjer bi se uveljavil. Ljubljanski krog ga načelno ni odklanjal, Kastelic je njegove pesmi popravljal in prirejal za objavo. Da do objave ni prišlo, ni bil kriv ne Kastelic ne Čop ne Prešeren. A za Vraza je bilo to odločilno. Ko so mu največjo željo izpolnili v Zagrebu, se je z vsem žarom svoje čustvenosti obrnil proti hrvaškemu književnemu središču. Misel na možnost literarnega uveljavljanja ga je poslej vezala na zagrebško družbo, zaradi nje je preurejal svoje delo, spreminjal svoje izjave o življenjskih vprašanjih slovenskega jezika in književnosti, zaradi nje je z neko navidezno lahkoto zapiral oči pred dejstvi in pojavi v hrvaškem ilirskem gibanju, ki jih ni odobraval, le trpel. Vraz je vse svoje veliko delo vršil iz prav osebnih ambicije; iz osebnih čustvenih pogonov ne iz spoznanj, dejstev in nujnosti v realnem svetu so izvirale njegove neizčrpne sile. Zaradi tega se nikjer ni mogel prav trdno prijeti. Če je popustilo njegovo čustveno zavzetje, njegovo navdušenje, je prav hitro izgubil orientacijo, gotovost; kjer se je še pred kratkim počutil srečnega kot v najožjem družinskem krogu, ga je malo pozneje lahko obšel občutek osamljenosti in nepotrebnosti: »ja sam sin domači, lišen domovine...« Če bi imel njegov slovenski pesniški izraz priliko razvijati se vsaj v toliki meri, kot se je pozneje njegov hrvaški, bi dobili Slovenci z njim svojevrsnega, nežnega impresionističnega pesnika že v tisti dobi ob Prešernu. Njegov pesniški instrument je namreč zmožen registrirati najnežnejše impresije na vse človeške čute in s tem poustvarjati najrazličnejša občutja, podajati občutenje veselja, njega bivanja in trajanja. Do kraja je našel v naši poeziji v to smer šele Vrazov rojak E. Kocbek v svoji zbirki Zemlja.

O Petretovem delu — kakor ga tudi hvalim — seveda ne trdim, da je kar vseskoz popolno in nezmotljivo. Bistveno popravljati njegovih dognanj pač ne bo mogoče, njegova slika pa se bo dala seveda še marsikje izpopolniti. Tu naj omenim le nekaj: o »slavo-ilirskem družtvu« v ljubljanski bogoslovnici Petre ni izčrpal niti vseh tiska-

nih virov; saj je prezrl važno objavo Jeranovih pisem Vrazu v Času 1935/36, kjer bi lahko dobil več važnih podatkov o tem društvu, njegovem članstvu in o njegovi knjižnici. (Jože Dolenc, Jeranova pisma Vrazu, Čas XXX, str. 208—219.) Tam bi lahko izvedel, da je ohranjen zapisnik izposojevalcev in izposojenih knjig za leta 1841—1849, a iz zapisnika samega lahko razberem, da je knjižnica delovala tudi še po 1849, vsaj do prve polovice 1861! Iz seznama knjig, ki so jih člani (na str. 220. omenjeni Štritar ni Josip, temveč Ivan!) najbolj brali, lahko razberemo, da je slovenski ilirizem v bistvu le znak stopnjevanega navdušenja za narodno delo, da njega pristaši nikakor niso imeli namena zavreči vsega, kar so ustvarili predniki; v knjižnici so poleg dovolj popolne serije hrvaških del iz dobe ilirizma, poleg posameznih del dobrovskega Šafařika in Kollárja (Wechselseitigkeit) in najvažnejših onodobnih listov vsi količkaj pomembni slovenski in slovenistični tiski od Vodnika, Linharta, Kopitarja, Čopa (Abecedni boj), Prešerna (K. Čbelica, Kerst) do Slomška, Krempla in Ahaclja z vsemi slovnici in slovarji vred. Imeli so celo Dalmatinovo Biblijo. In večina teh knjig je bila tako rekoč stalno v prometu! Samo v prvem letu je bilo izposojenih 486 knjig!

Še nekaj moram za sklep omeniti. Kljub Petretovemu očitnemu prizadevanju za lep in prijeten izraz je ostalo v njegovem jeziku več nesprejemljivih posebnosti in napak, kot bi jih v tako resni knjigi še mogli molče prenesti. Petre ne obvlada veljavnega pravopisa, zlasti kar se tiče ločil, greši v obliki, ne loči infinitiva od supina, zlasti pa dela nasilje slovenski sintaksi s francoskimi absolutnimi konstrukcijami (Narodno napredni, so ostali socialno in svetovnonazorsko konservativni) s svojim nerodnim genetivom namesto instrumentala s predlogom (prežet iste misli; celo: vžgan istega duha!) in s prihodnjikom, ko bi Slovenec pričakoval pretekli čas (Ustvaril je tisto medsebojno pažnjo, ki jo bo odslej kot človeka vezala...).

Kljub tem svojim pripombam pa moram ob sklepu poudariti, da je Petretov Poizkus ilirizma pri Slovencih ena treh, štirih najvažnejših literarnozgodovinskih publikacij zadnjih let.

Janez Logar.

A. V. Isačenko, Slovenski verz. Pri Akademski založbi v Ljubljani, 1939.

Razprava o slovenskem verzu pomeni za našo znanost o verzu novost. Konec 19. stoletja so mnogi evropski esteti postali nezadovoljni s stanjem metrike. Klasicistična metrika je prijemala verz z apriorno metodo, bila je zakonodajalka, namesto da bi si poiskala temelje izkustveno, to je, v naravi verzov, ki so jih ustvarili domači klasiki. Metrični studij se ni okoristil s splošnim prerodom evropske jezikovne znanosti, po katerem se je slovnici že bilo odmerilo področje, češ, slovnica izkustveno ugotavlja in zapisuj jezikovne zakone; le tisti del slovnice, ki ima govoriti o metriki, je po izvoženih kolesnicah prevažal prastari poetični kodeks. Naši jezikoslovci in esteti so čutili težave tega vprašanja, a z empiričnim prijemom ga ni načel nihče, tudi ne po izidu Grafenauerjeve razprave o zgodovinskem razvoju slovenske metrike; ta bi bila utegnila služiti za napotek in podlago.

Pričujoče delo je napisal neslovenski znanstvenik in s tem prvi obrnil brazdo v ledini naše znanosti o verzu. Pred štirimi desetletji se je njegov sonarodnjak Korš lotil metrične analize Prešernovih pesmi — tudi Isačenkova študija se mahaš predvsem na Prešerna — v predgovoru k prevodu Prešernovih pesmi; pri tem je držal v roki približno iste poetične priročnike, kot sta jih mogla imeti nemalo tudi Prešeren in Čop. Nekaj let za tem pa je Nemeč Saran že izdal

obširno delo o ritmu francoskega verza in Francoz Verrier delo o načelih angleške metrike. Morda je prav ta primerjalni pogled na različne verzifikacijske tehnike omogočil nagli razcvet pozitivistične znanosti o verzu; primerjanje je pokazalo, da metrični zakoni niso nekaj absolutnega, za vse čase določenega po Aristotelu ali komer koli, marveč da se izpreminjajo v času in prostoru.

V čem prav za prav obstoji formalistična metoda, se poučimo iz kratkega pregleda pričujoče razprave.

Prvo poglavje govori o bistvu in zgodovini verza: kaj sestavlja zvočno podobo pesmi, kaj predvsem loči poezijo od proze; razni metrični sistemi; Prešernova skrb za metrično stran pesmi; nestanovitnost estetskih nazorov. V poglavju o metru kot osnovi ritma je avtor podal staro delitev verza na stopice in znanstveno razčlenil razliko med metričnim skeletom in ritmičnim organizmom. Najmanjša metrična enota je avtorju verz, a to ne posamični, marveč verz v pesmi, saj šele ponavljanje vzbuja občutek ritma. Kako se odmikajo verzi od metrične sheme v pogledu iktičnih zlogov v ženskem in moškem trostopnem jambu, nam avtor z diagrami in številkami pokaže ob Prešernovih verzih. Pri tem ugotavlja, da je na Prešerna vplival nemški ritmični vzorec (tako tudi pri četverstopnem jambu in troheju ter endecasillabu). Zanimivo je s seštetki podprto izvajanje o razvoju Prešernove verzne tehnike od prvih enajstercev do »Krst«; po svoje nam priča o silnem oblikovnem razvoju. — V poglavju »Ritem kot kršenje metra« obravnava tako imenovane »metrične napake«, ki so pri Prešernu tem pogostejše, čim bolj umetniško raste. V poglavju »Beseda in ritem« govori o prezanimivem dejstvu, da je tudi jamski verz pretežno iz trohejskih besedi: metrični shemi nasprotuje jezikovni material. Ritem se torej rodi iz razporejanja besed, ne pa iz metrične sheme. Nadalje zavrača stare nazore o cezuri. — V ritmični analizi pesniškega jezika avtor najprej s številkami dokazuje, kako se pesnik mora posluževati samo nekaterih besed; govori o razliki med občevalnim jezikom, umetniško prozo in poezijo, o apostrofu in hiatu, o odnosu med dolžino verza in besediščem. Nato govori še o trozložnih merilih pri Prešernu, o novejšem razvoju slovenskega verza, o intonaciji in melodiji verza in nazadnje o rimi.

Ko smo prebrali knjigo, stopi pred nas vprašanje: kako pa zdaj? Padle so stare, ustanovljene avtoritete, med njimi lepo urejeno poglavje o metriki v Breznikovi slovnici, šara brez posebne vsebine so postali pojmi, ki smo se jih v potu svojega obraza naučili pri skanziji grških in latinskih pesnikov in jih na srečo že pozabili. Zastavi nam pa pot še drugo vprašanje, držeč prvo pod roko: kaj je namen, v čem je smisel teh diagramov in števil, proizvodov ritmične razčlemba in mukotrpnega seštevanja in odštevanja? Ta in oni bi utegnili godrnjati, češ, tako smo prišli iz dežja pod kap, od metričnih shem in norm k diagramom, ki tvegajo zajeti ritmično zvihranost v grafični podobi. Če odgovorimo na obe vprašanji, bomo v pravi meri ocenili pomen pričujoče razprave.

Glede prvega stvar ni tako prevratna, kot bi se komu zardela na prvi pogled. Zavrzimo vse te stare pojme in imena, ko pa brez njih v evropski poeziji nikamor ne moremo kakor v mestu brez ulic! Tehnično stran metričnega preiskovanja moramo pač nasloniti na antično terminologijo, čeprav so njeni pojmi naši poeziji tuji; rabimo jih kot metafore, saj gre v antični poeziji za kvantiteto, v naši pa za dinamične poudarke. A čemu tedaj eksperimentalna in formalistična metoda? Saj je pesem sladila življenje človeku prej, preden mu ga je grenila njena teorija — poetika z metriko. A prav tako je res, da je razvoj umetne pesmi v neki meri odvisen od literarne vzgoje in kritike, ki uravnava ukus. Ta vzgoja pa ne sme poznati samo abstrakt-

nih shem, marveč mora temeljiti na proučevanju pesmi v vsej polnosti njenega ritmičnega organizma.

Avtor skuša po novi metodi ustreči zahtevam deskriptivne ritmike: z diagrami in številkami nam ponazarja plastično podobo verzov (število in približna intenziteta poudarkov), njih notranjo povezanost in razčlenbo. Vidimo, da ga skoraj ni živega verza, ki bi se ne bil odmaknil od metrične sheme. V skrbi, da bi čim nazorneje pokazal nesmiselnost delitve verza na stopice, postavlja avtor za zadnjo enoto verz in ne ritmični člen; a kakor imamo nasproti trditvi, da je stavek psihološka, gramatikalna in fonetična enota, dovolj razlogov, da imamo tudi besedo za morfološko, sintaktično in fonetično enoto, tako nam more v verzu kot ritmična enota služiti ritmični člen. Stopica je del metrične sheme, verz pa sestoji iz ritmičnih členov. — Avtor nam nadalje ugotavlja za nekaj primerov izvor oblikovnega sistema, ki ga je ugotovila njegova analiza. Tu gre za trditev, da je Prešeren prevzel nemški ritmični vzorec. Za plastično podobo enajstercev je po diagramih ta trditev dokazana, nekoliko bolj je stvar zamotana pri krajših vrsticah in trozložnih merilih. Kadar se zatečemo k vplivologiji, pa naj gre za vsebino ali za obliko, se nam utegne pripetiti, da bomo morali razsojati po Salomonovo. Se li odločimo za Omerzov glikonej, antispastus in tribrachys ali za Isančenkovo »kontrakcijo« v 18. in 19. stoletju na Nemškem? Prešeren je oboje dobro poznal, če ne od drugod, iz Dilschneiderja in Grotfenda. Prav pri teh pesmih skorajda ne smemo za vselej odriniti narodne pesmi in to kljub Prešernovi težnji, da vsako oblikovno posebnost utemelji in opraviči z neko avtoriteto umetne evropske pesmi. Saj narodna pesem ostane pesem tudi po ločitvi od plesa in godbe, vzbuja nam občutek ritma, tudi če jo beremo šepetaje, to se pravi, da estetsko učinkuje tudi brez glasbenega elementa. Ima dalje ritmične oblike, ki bi jih lahko krstili po klasicističnih poetikah, n. p. s korjambi. Odločitev je tu dokaj težka in bi bila vredna posebne razprave. Te »svobodne« mere omogočajo v zvezi z uporabo ostalih činiteljev zvočne oblike celo vrsto predstav in čustvenih učinkov.

In prav za to gre pri vsem tem: ritem je prav za prav kršitev metra, a ta kršitev mora biti utemeljena. V tem je vrednost formalistične metode, da je podrla napačno vrednotenje takih nasilij. Nič lažjega za pesnika kot izogniti se takim napakam, saj nam to dokazujejo pogosti popravki izdajateljev. Ta metoda zahteva zato čisto posebno poglavje, ritmično stilistiko; to v razpravi ni našlo prostora, a se napoveduje. Po njem šele se nam bo v znanstveni luči približalo pesniško ustvarjanje, saj nam mora ritmična stilistika predočiti ritem kot izrazno sredstvo, preiskati etos posameznih vrstic, utemeljiti metrična nasilja z notranjim razmerjem med vsebino in ritmom. Tu mimo drži pot iz metrike v psihologijo.

Seve, težko je poskušati, da bi ujeli v omejene pojme in po formalistični metodi izčrpali vse osnove estetske sugestije, ki jo te in one pesmi izžarevajo. Saj je ona zadnja za akustiko ležeča nadvarnost besede, metafizika jezika, nekaj tako intimno osebnega, da le neradi tvegamo objektivno analizo. Zdi se nam, da merimo nekaj od zunaj, kar se da čutiti le od znotraj. Ujeti milino, sladkost in strast »pevskih sanj« v suhoparne označbe je res da težko. »Kdo z mečem presekal bi curek vode?« odgovarja vsem doktrinarjem z Li-Tai-pojem Oton Zupančič. A brez neke abstrakcije v znanosti ne gre. Tudi aqua destillata je nekaj, česar nam narava ne mudi v svojih retortah, a kdo bi zaradi tega zametal formulo!

Zato moramo poudariti pomembnost razprave: prinesla nam je mnogo novih pogledov, razčistila pojme, vsebuje pa tudi mnogo pobud.

Tine Orel.

V SENCI JUTRIŠNJEGA DNE

Pred nekaj leti je izdal holandski kulturni filozof J. Huizinga knjigo z gornjim naslovom, ki je nekaka diagnoza današnje kulturne krize. Ker je knjiga danes morda še pomembnejša kot ob izidu, seznanjamo naše bralce z njeno vsebino.*

»Živimo v obsedenem svetu in se tega tudi zavedamo.« Le redki gledajo z zaupanjem v prihodnost, večino pa je strah, ker čutimo, da kulturi grozita propad in razpad. To občutje je šele pred kratkim postalo splošno. Pri mnogih ga je izzvala šele gospodarska kriza. Samo filozofi in sociologi so že prej vedeli, da je gospodarski nered le znamenje mnogo širšega kulturnega procesa. V prvem desetletju našega stoletja je bila edina grozeča nevarnost revolucija, ki jo je svetu pripravljaval marksizem. Toda nasprotnikom se je zdela še neodvnljiva, pripadniki pa so tako videli v njej odrešitev in ne propada. V splošnem pa je veljalo prepričanje, da je »svet, ki mu vlada bela rasa, na pravi, široki poti k slogi in blagostanju«. V svetovni vojni je vse zajemala edinole skrb za zmago. Začasni razcvet trgovine in industrije je še celo desetletje po vojni zadrževal kulturni pesimizem. Šele Spenglerjev »Propad zapada« je večino ljudi zdramil in vzbudil v njih dvome o prihodnosti kulture.

Lahko bi mislili, da resnost današnje krize precenjujemo. Danes se človek mnogo bolj zaveda vseh družbenih dejstev in mnogostranske znanosti mu prinašajo vedno nova spoznanja z grozečo jasnostjo. Zato moramo pritegniti zgodovino in ugotoviti, ali je že kdaj zavest kulturne krize bila tako močna, kot je danes. Takoj odkrijemo razložek. V mnogih dobah so ljudje pričakovali bližnji konec sveta, toda to pričakovanje ni bilo znanstveno osnovano, imelo je verski ali celo praznoverski značaj. Poznamo tudi dobe, ki so pričakovale lepšo prihodnost, vendar spet drugače kot danes. Zdelo se jim je, da je ta prihodnost čisto blizu, odvisna samo od preprostega spoznanja in spreobrnitve, vrnitve k preteklosti. Tako so mislili humanisti, prosvetlenci, Rousseau. Iz tega pojmovanja se je rodil tudi pojem revolucije, ki pomeni »blaginja naenkrat in za vselej«. Danes pa se dobro zavedamo, da v prirodnem in družbenem življenju učinkuje nešteto sil, ki jih človek sicer lahko izkorišča, ne more pa dajati razvoju smeri. Družbeni proces je neobrnljiv, kar izražamo z besedo razvoj. Danes vemo, da moramo sodobno krizo prebiti in priti v čisto novo kulturo, čeprav ne vemo, kakšna bo.

V zgodovini človeškega rodu resnično dobro poznamo samo dvajset stoletij po Kristusu. V tem času so bili le trije prehodi, ki so imeli tudi značaj krize: prehod iz starega v srednji vek, iz srednjega v novi vek, in iz 18. v 19. stoletje. V zadnjih dveh sprememba ni bila tako velika, da bi bila ogražala družbo in kulturo. Pač pa je z rimskim cesarstvom zatonila cela antična kultura in na njeno mesto je stopila krščanska. Toda krščanstvo je prineslo s seboj visoko versko idejo, ki je še danes osnova vsej zapadni kulturi. Ob današnji krizi pa take ideje ne vidimo. Tudi v drugih potezah se obe dobi močno razločujeta med seboj, vzporednice tudi tu ne moremo potegniti.

Postaviti si moramo vprašanje, kaj je sploh kultura. Predvsem za-

* Zaključno poglavje smo prinesli v novembrski številki „Dejanja“.

htega kultura neko ravnovesje med duhovnimi in snovnimi vrednotami, ker le potem je mogoč družbeni red, ki dosega več kot golo zadovoljevanje potreb. Vsaka kultura mora stremeti k nekemu idealu, ki ji pomeni blaginjo skupnosti, naj bo to že kak tostranski ali onostranski ideal. Za doseganje tega ideala sta nujna red in varnost. Bistvena in prvenstvena poteza pa je obvladovanje narave. V tem smislu bi sicer lahko govorili o kulturi tudi pri čebelah in mravljah. Toda pri človeku se pridružuje tudi obvladovanje lastne človeške narave, za kar je poedincu potrebna zavest dolžnosti, česar živali sploh ne poznajo. Zavest dolžnosti do soljudi ali do Boga ima že etično veljavo službe.

Ali odgovarja naša kultura tem osnovnim zahtevam? Zunanjo naravo pač obvladujemo kakor še nikdar doslej, svoje človeške narave pa niti od daleč ne. Prav tako nam manjka skupnega ideala, vsaka skupina, razred išče le svojo blaginjo. Ne moremo trditi, da bi bilo v naši kulturi upostavljeno ravnovesje med duhovnimi in snovnimi silami, za kar imamo mnogo prič: preobilje dobrin in hkrati skrajna beda, nadprodukcija izobražencev, razbito družinsko življenje itd. Res sta tehnika in proizvodnja neverjetno napredovali, toda nikjer ni sile, ki bi ustvarjala skladnost med poedinimi področji. Nova spoznanja in izumi nas niso osrečili, nasprotno, ta napredek grozi uničiti našo kulturo, čeprav to zveni neverjetno.

Simptomi kulturne krize so vidni na vseh področjih kulturnega življenja. Morda še najznačilnejši primer nudi znanost. Znanstveno in filozofsko mišljenje je v zadnjih tri sto letih stalno in silno napredovalo. Najbolj seveda prirodna znanost, kjer so skoraj vsako dognanje praktično izrabili v tehniki. Generacija okoli leta 1890. je mislila, da je znanost že dosegla končno točko razvoja in vendar danes niti izrazi niso več isti kot takrat. Znanost je obsežnejša in vsebinsko globlja; ni znanstvenika, ki bi mogel delati brez upoštevanja teh pridobitev. In vendar se to znanje ni združilo v harmonično podobo sveta, ni postalo kultura, nasprotno: kaže, da je začelo rušiti osnove našega mišljenja. Razvoj, prvine, vzročnost, prirodni zakon, objektivnost — vsi ti pojmi so postali dvomljivi ali vsaj relativni. Sredstva opazovanja so postala nezadostna: motnje pri opazovanju mikrofizikalnih dogajanj so prevelike, da bi bilo opazovanje še objektivno. Obrazcev, v katerih izražata matematika in fizika svoja dognanja, že dolgo ne moremo združiti z nobeno nazorno predstavo. Mišljenje je postalo omahljivo, pri izbiri med nasprotji se ne moremo za nobeno odločiti. V resnici ne vemo, kam nas vodi ta napredek.

V nasprotju z napredkom znanosti pa je razsodnost človeštva neverjetno padla. Povprečni zapadnjak je sicer po časopisju, radiu in filmu poučen o vsem mogočem. Toda njegova vednost je površna, njegove sodbe povzete po tujih. Le redki se res udeležujejo v športu, plesu, igri, velikanska večina le pasivno sodeluje kot gledalstvo. Film, ki izpodriva gledališče, vodi k površnosti, ker po navadi ne zahteva miselne poglobitve. Trgovska in politična reklama je zaradi oslABLJENE razsodnosti nadvse uspešna, naj bo stvar še tako povprečna.

Duhovna elita ni mnogo boljša od množic, ker ne čuti več potrebe kritičnosti. V prosvetljeni dobi je šlo znanosti predvsem za vzgojo skupnosti k višji izobrazbi, nato za povečanje znanja sploh in šele v zadnji vrsti za tehnično uporabo. Danes sta prvenstveni zadnji dve funkciji, vsajna vrednost znanosti pa je malenkostna. Nekdanji racionalizem, ki je hotel vse premeriti z razumom, je že dolgo premagan. Danes pa se v spoznavanju mešajo čustva, želje in interesi, zato je vsako kritično spoznavanje nemogoče. Primer za to je rasna teorija. Razni filozofi združujejo kulturno filozofijo in kulturno fantazijo ter tako ustvarjajo ponosne sestave brez podlage. Še najmanj so ogrožene prirodne znanosti,

ki imajo vedno preizkuševalno sredstvo v matematiki. Primer takega nekritičnega presojanja je tudi psihoanaliza, ki je psihološka dognanja povsem neupravičeno prenesla na polje sociologije in kulturnega razvoja. Še hujši so pojavi zlorabljanja znanosti. Preprečevanje porodov bi po računih nekaterih učenjakov utegnilo povzročiti, da izumre evropski človek v nekaj rodovih. Enako služi smrti znanost, ki se je postavila v službo vojaške tehnike. Vsa stoletja so si prizadevala, da omejijo in zatrejo bolezni; sramota naše dobe bo vedno ostala, da je iznašla vojno s kužnimi klicami.

V današnjem kulturnem življenju je mogočna struja, ki teh dejstev niti ne obžaluje. Ob nasprotju »vedeti« in »biti« se je namreč odločila za bivanje, in za resnično ima le, kar je koristno življenju. Prejšnje duhovne struje so včasih odrekale pokorščino razumu v imenu nadrazumskega, ta struja pa jo odreka v imenu podrazumskega — nagonov in instinktov. Mislec sega potem po pesniških izraznih sredstvih in ustvarja mite, ki ne vzdržijo razumske kritike. Veliko občudovanje življenja izvira v precejšnji meri iz tega, da živimo prelahko in pre-dobro. Še v 19. stoletju se je moral vsak poedinec zelo boriti z neprijetnostmi bivanja, danes je vse lepše urejeno, ne zavedamo se več toliko omejitev svojega bivanja. Druge kulturne dobe pa so zemeljsko srečo sprejemale kot nekaj podarjenega, kar v primeri z onostransko srečo izgubi veljavo. Nobena visoka kultura ne more obstajati brez usmerjenosti k smrti. Tudi v naši filozofiji se kažejo začetki takega gledanja.

Stara resnica je, da je življenje boj. To je krščanstvo vselej vedelo, toda glavno je bil boj človeka proti zlu, ki ga nosi sam v sebi. Šele zaradi prepletenosti božjega in človeškega v svetu je mogoč tudi zunanje organiziran boj proti zlu, toda vselej na osnovi spoznanja, kaj je dobro in kaj je slabo. Danes pa so premnogi raztegnili pojem boja v javno življenje in izločili vsako etično vsebino. Življenjski boj postaja boj človeka z nasprotnikom, ki je zato vselej hudoben. Nekateri nemški teoretiki že skušajo utemeljiti politiko na nasprotju: prijatelj in sovražnik, ne da bi pomislili, kako subjektivna je ta delitev.

Hkrati s spoznavnim idealom propadajo tudi etične norme. Nравnost družbe sicer danes najbrž ni dosti drugačna, kot je bila v prejšnjih dobah. Mnogo huje je, da so moralne norme krščanstva za mnoge izgubile veljavo. K temu je mnogo pripomogel filozofski imoralizem, še bolj pa relativnost npravstvenih sestavov, kakor ju uči marksizem (nadvstavba) ali psihoanaliza (sublimacija). Kjer ni več onostranske usmerjenosti in ne splošno priznane človeške morale, je edino merilo slepo in brezobzirno življenje. Končno so škodili tudi estetsko sentimentalni nauki, ki se izražajo predvsem v slovstvu. Film je tu manj škodljiv, ker še loči zlo in dobro ter kaznuje in plačuje po tem. Javnost pa danes že dopušča nešteta javna hudodelstva, posebno, če so izvršena v imenu države in za državo. Politične sestave, ki jih je izprva zaničeval, začne povprečni človek počasi spoštovati in končno celo občudovati. »Krivice, krutost, nasiljevanje vesti in prava, laži, nezvestoba, prevare? Kaj zato, ceste so čudovite in vlaki prihajajo točno!« Nauk o amoralnosti države je že star, vendar nikdar ni bil postavljen v taki ostrini. Danes učijo nekateri nauki, da sme država proti sovražniku uporabiti vsa k o sredstva. Toda tudi sovražnik je država in sme delati enako! Ta nauk vodi nujno k anarhiji in medsebojnemu uničenju.

Vse naše življenje se je dalje nekako pootročilo. Primer: tekmovanje narodov v gradnji velikih ladij, čeprav izkušnje dokazujejo, da se to ne izplača. Enako vedno menjavanje vlad po igri parlamentarizma, ki ga mnogi sploh niso doumeli. Uniformiranje celih narodov, parade, slavnosti — nič drugega kot igračkanije. Premnogo, morda največ otročjosti je v Združenih državah. Športa v celoti ne smemo prištevati k

otročjosti, pač pa mnoge njegove oblike. V vsaki kulturi je sicer resnoba pomešana z igro, toda zapadna kultura je to privedla do vrhunca. Ves svet je postal zapadnjaku igrača, ki jo obvladuje z nekaj prijemi: letalo, radio, avtomat, film. Zato ni čudno, da se tudi obnaša kakor otrok. To prodira tudi v politiko. Gesla brez vsake stvarne podlage, ustvarjena le za reklamo, postajajo množicam sveto prepričanje. Primer: Blut und Boden.

Ni se čuditi, da je oživelo tudi praznoverje. V dobah duhovne zmede in negotovosti postaja praznoverje naravnost moderno, ker vzdržuje domišljijo v prijetni razdraženosti in nas tolaži spričo omejenosti našega znanja. Ena taka oblika je strah pred izzivanjem usode in vse, kar je v zvezi z njim: amuleti, zvezdogledi itd. Drugo, najbolj razširjeno praznoverje pa je danes verovanje v učinkovitost in smiselnost moderne vojne z njenimi sredstvi. V resnici pa današnja populnost vojnih sredstev onemogoča pravo vojaško zmago, ker povzroča le popolno izčrpanost obeh strani. Kakšen je »končni mir« po vojni, je pokazala versajska pogodba, čeprav so jo delali vodilni državniki sveta. Tudi nobena moderna mirovna pogodba ne bi bila nič boljša.

Končno se obrnimo še k umetnosti. Tudi ta se naglo oddaljuje od razuma. Čeprav so pesniške tvorbe vseh dob plod domišljije, njihov izraz je vselej logično izrečena misel. Današnje pesništvo pa se zavestno odmika logični razumljivosti. Rilke in Valéry sta večini sodobnikov mnogo bolj nepristopna, kot sta bila Goethe in Byron svojim. Likovna umetnost je storila isti korak s tem, da ne skuša več posnemati vidnih oblik resničnosti, da se je odvrnila od narave. Umetnik hoče podajati oblike, ki jih oko v resnici ne vidi, čeprav pri tem morda še uporablja prvine resničnosti. Beseda »podoba« potem izgubi svoj smisel. Morda je tudi prehod od Wagnerja k atonalni glasbi iste vrste proces. Kakor znanost se torej tudi umetnost bliža mejam spoznavanja. Toda razvoj znanosti v to smer je nujen, neobrnljiv, ker je vezana na eksaktnost opazovanja. Umetnost pa ne pozna nujnosti, njen ustvarjalni gon je hotenje. Današnja umetnost je še bližja današnji življenjski filozofiji kot pa znanost, ker hoče podajati življenje samo. Zaradi vednega stremjenja po izvirnosti pa je izpostavljena nevarnosti, da postane smešna in otročja ter žrtev reklame in mode. Ves umetnostni razvoj zapada skozi stoletja je bil prehod od nižje stopnje k višji, kar se je na zunaj izražalo v rasti enega stila v drugega. Devetnajsto stoletje pa stila, enotnega izraza ustvarjajoče umetniške sile, nima več. In končno: z oboževanjem življenja se je začela iracionalizacija, ki je nazadnje vzela prvenstvo razumskemu spoznavanju. Duh je izgubil veljavo, nadomestila ga je beseda brez vsebine. Osebna odgovornost se je izgubila v dejanjih množic.

Komur gre samo za bivanje, so mu vsi ti pojavi le znamenje krasnega razvoja. Nam pa se vzbujajo strah, da je to pot k barbarstvu, k zmagi nižjih sil nad vrednotami višje stopnje. Naša mnogoštevilna tehnična sredstva so lahko tudi najhujše orožje barbarizacije. Mehanizacija in organizacija sveta sta ustvarili složnost in združitev sil po vsem svetu, nista pa prinesli duha. Prinesli sta kolektivizem, toda uresničili sta le njegovo slabo stran, zanikanje osebnosti in duhovno sužnost. Preteklost nam ne daje tolažbe. Vsaka kultura je bila razmerno le kratek čas v razcvetu, potem je zamrla. Toda mi nemočemo uzeti. Vsako rojstvo je združeno s smrtjo, vsaka akcija poraja reakcijo. Morda kljuje že v sredi pojavov razpadanja novo življenje.

Janez Gradišnik.

NAZNANILO

Naša prva misel v pripravljanju tretjega letnika »DEJANJA« gre našim naročnikom, ki so z ljubeznjivo in s pravim čutom za naše cilje omogočili, da tudi drugi letnik končujemo brez težav in z novimi pobudami. Zahvaljujemo se jim za veliko delo, ki so ga storili, in jih prosimo, da nam tudi v naprej stojijo ob strani.

To dejstvo, da smo brez velikih gmotnih težav vzdržali sami iz sebe, posebno v današnjih časih, nam upravičenost »DEJANJA« dokazuje zgovorneje od besed. Naš gmotni uspeh govori o našem moralnem uspehu.

S svojimi skromnimi silami smo hoteli v preteklem letu biti tisti obzornik, ki smo mu skušali začrtati pot in ki naj bi odgovarjal na pereča vprašanja dobe tako, kakor se postavljajo za Slovence. Zdi se, da je največ posluha in odobravanja vzbudila naša volja, da hočemo izvršiti priprave za tako duhovno začrtano delo pri Slovencih, v katerem naj pride osebna zavzetost do čim polnejšega izraza. V tem smislu lahko rečemo, da »DEJANJE« noče biti nosilec kake nove ideologije, ampak hoče postati glasnik človekovega osebnega prvenstva v vseh kulturnih, gospodarskih in političnih področjih.

Dve nalogi sta nam torej od vsega začetka predvsem pred očmi, na eni strani neizprosno ločevanje duhovnega sveta od konservativno-kapitalistične miselnosti in dejavnosti, na drugi strani pa osvobajanje slovenstva od partizansko-ideoloških totalitarizmov.

Na tej svoji poti marsičesa še nismo mogli reči, mnogi naši izrazi so iz vzrokov časa ali naše slabosti še nedognani, toda nihče, ki je blage volje, nam tega napora ne more zanikati. V prihodnjem letniku, ki ga z mnogim upanjem pripravljamo, bomo skušali dati čim dostojnejši prostor različnim oblikam umetnostne tvornosti, tega najzvestejšega izraza človekovega, obenem pa bomo s posebno skrbjo prisluhnili slovenski stvarnosti in mednarodnim dogodkom, podobam enega najusodnejših let, ki ga mora človeštvo v tem sekularnem prevalu doživeti.

Zato bi radi še to poudarili, da nas spričo dogodkov, ki se počasi in usodno bližajo ter zahtevajo vsestransko budnost, preveča še prav poseben gon po resnici. Tako kakor še nikdar čutimo, da mora biti naša pozitivnost združena z brezpogojno resnicoljubnostjo, ki postaja danes skoraj edino merilo človeške kvalitete in edina možnost osebnega čiščenja in človeškega sodelovanja.

Revija bo prihodnje leto izhajala redno vsakega 20. v mesecu, razen v juliju in avgustu.

Uredništvo in uprava
»DEJANJA«.

KNJIGARNA IN PRODAJALNA

NOVA ZALOŽBA V LJUBLJANI

KONGRESNI TRG

IMA VEDNO V ZALOGI VSE KNJIGE IN REVİJE,
VSE PISARNIŠKE IN ŠOLSKE POTREBŠČINE

ZA OKRAS IN PRAKTIČNO UPORABO KRISTALNE VAZE IN GARNITURE, ODLIČNE
IZDELKE IZ KERAMIKE: VAZE, SVEČNIKI, KIPI, IZVIRNE UMETNIŠKE SLIKE

Kdor ima radio, ta izve vse ...

DA PA SE RESNICA PRAV SPOZNA JE TREBA ČUTI OBA ZVONA — TO SE
PRAVI, VEČ ODDAJNIH POSTAJ, KI POROČAJO O ISTI STVARI
NAD 100 ODDAJNIH POSTAJ IZ VSEH DELOV SVETA
DOBITE NA

RADIONE

SUPER 540

To je petelektronski aparat za vse valovne dolžine, na 7 vglasih krogov, z magičnim očesom, jeklenimi elektronikami, regulatorjem za selektivnost in barvo glasu in povdarjenimi basi.

Govor je čist in jasn — glasba pa užitek za najbolj razvajeno uho

Zahtevajte prospekt in ponudbo od

RADIO D. Z. O. Z. LJUBLJANA
MIKLOŠIČEVA CESTA ŠT. 7 - TELEFON ŠT. 31-90

**ZA DRUŽNA
TISKARNA
V LJUBLJANI**
TYRŠEVA CESTA 17

SE PRIPOROČA ZA
TISKANJE ČASOPISOV,
KNJIG IN REVIJ,
VABIL I. T. D.

